

VLADISLAV KNOLL

Slovanský ústav Akademie věd České republiky

SOCIOLINGVISTICKÁ SITUACE PSANÝCH SLOVANSKÝCH JAZYKŮ V 1. POLOVINĚ 18. STOLETÍ

1. Úvod

V současné době zažívají sociolingvistická bádání značný rozkvět. Kromě tradičních badatelských oblastí se zájem soustředí na témata vlivu globalizace, problémy integrace mnohojazyčných jazykových společností nebo fungování menšinových a regionálních jazyků v současné době vysokého stupně medializace veřejné sféry. Domníváme se, že ačkoli současnost nabízí řadu zajímavých témat, stojí za to se na problematiku podívat také z diachronního hlediska. V předkládaném článku se snažíme nabídnout pohled na slovanské psané jazyky¹ v první polovině 18. století, chtěli bychom si tedy představit sociolingvistickou situaci slovanských jazyků z perspektivy roku 1750.

Výběr tohoto období je motivován skutečností, že se jedná o nesmírně zajímavou epochu, která bezprostředně předchází počátku vytváření současných národních jazyků (ve druhé polovině 18. století k tomuto dochází např. v české, slovenské nebo bulharské kul-

---

¹ Pro danou dobu nelze hovořit o spisovných jazycích v dnešním slova smyslu, tedy těch, které mají kodifikovanou normu. Podle Beschovy klasifikace písemného jazyka (např. Besch 1982: 978–988) bychom některé idiomy mohli označit jako *Schreibdialekt* (regionální, často značně rozkolísaná norma), jiné jako *Schreibsprache* (nadregionální norma). Zejména v anglosaské literatuře se používá *written vernacular* (např. Peersman 2012). Ve slovanské literatuře se můžeme někdy setkat s pojmem *literární jazyk*, který může označovat jak současný spisovný jazyk, tak jeho historické formy. Nevýhodou těchto pojmů je poněkud problematická aplikace na jazykovou situaci v pravoslavném světě. Zde je vhodnější používat obecnějšího výrazu *varieta*, označující strukturálně a funkčně odlišný jazykový subsystém existující v rámci nějakého jazykového systému (Berruto 2004: 189, Felder 2016: 9), konkrétněji je pro popis pravoslavné jazykové situace používán pro jednotlivé variety termín *registr* (např. Živov 1996: 31) nebo tradičněji *styl*. V našem článku používáme výraz *(psaný) idiom*, pro zdůraznění funkčního omezení idiomu v rámci nějakého jazykového společenství ať už z hlediska náboženského či žánrového používáme v obecném významu (tj. pro označení jazyka, dialektu atd.) termín *varieta*. Termínem *vernakulární jazyk* charakterizujeme psanou varietu vycházející z místního mluveného jazyka. Hovoříme-li zde o *normě*, myslíme tím normu utvořenou napodobováním zejména vnějších charakteristik významných děl nebo mluvníc. Písemná *norma* většiny idiomů v této době je značně rozkolísaná.

tuře). Na druhé straně je toto období v řadě slovanských kultur považováno za dobu úpadku, anebo je všeobecně přehlíženo. V některých slovanských tradicích je naopak počátek 18. století epochou převratných společenských a jazykových změn (např. v ruské či srbské kultuře).

2. Metodologické problémy

Výzkum tohoto období doprovází řada metodologických problémů, spojených s neopatrným používáním současného pohledu na realitu, která se od současné v řadě důležitých aspektů liší. Na prvním místě je třeba zmínit glotonymii (neboli lingvonymii). Je dobře známo, že ještě do počátku 18. století (a často také později), bylo používáno o poznání méně glotonym pro označování slovanských jazyků, než dnes: výraz *ruský* (*lingua Russica*, *rus(s)kij jazyk*, *rus'ka mova*) tak mohl označovat prakticky jakýkoli východoslovanský idiom, výraz *ilyrský* (*lingua Illyrica*) zase téměř jakýkoli idiom západojihoslovanský (tj. předchůdce dnešní slovinštiny, chorvatštiny, bosenštiny), výraz *slovanský* a jeho varianty (*lingua Slavica*, *Slavonica*, *slovinski*, *slovenski*, *slavenskij* atd.) lze nalézt ve všech slovanských areálech, přičemž u východních Slovanů tento název označuje zejména církevní slovanštinu, jinde označuje místní vernakulární jazyk². V některých případech je třeba i jednoznačné glotonymy překládat opatrněji: např. výraz *srbský* se nemusí vztahovat k jazyku, ale k použití písma (*bosančica*). V jazykových společenstvích, která vědomě používají více slovanských idiomů, je možné se setkat s výrazem typu *prostá mluva*, *prostý jazyk*, který také může být chápán různě (v popisovaném období je takto označována ponejvíce rodící se ruština)³.

Podobným potížím jsme vystaveni při používání současné glotonymie při popisu reálií doby před třemi sty lety. Poněkud problematické je tak užití současných názvů jazyků pro historické variety, vyskytující se v různých žánrově-politických kontextech na území současných národních států nebo regionů bez ohledu na dobovou situaci (např. používání téhož výrazu pro místní redakci církevní slovanštiny, hovorový jazyk a hybridní jazyk)⁴. Navíc se zejména od 90. let 20. století zdá, že používání určitých glotonymů může vyjadřovat politické názory autora⁵. V situaci, kdy různé práce mohou tentýž jazyk či varietu nazývat různými jmény, je nejjistější se obrátit *ad fontes*, a to nejlépe přímo do dobových dokumentů (tisků, rukopisů). Pokud tyto nejsou snadno k dispozici, lze použít i současné chrestomatie historických textů, zde však existuje nebezpečí příliš důkladné redakční úpra-

² Podobného charakteru je také německé adjektivum *wendisch*, *windisch*, používané pro slovanské jazyky na slovansko-německé jazykové hranici. V některých případech mohl tento výraz přejít do označování jazyka vlastními mluvčími (např. polabské *venské*).

³ V našem článku používáme současné názvy jazyků pro popis situace 18. století pouze v případě, pokud v obou epochách odpovídají přibližně stejným prostorově-kulturním reáliím. V ostatních případech si pro přehlednost vypomáháme názvy příslušných nářečních nebo konfesních skupin.

⁴ Jedná se o specifickou situaci oblasti *Slavia Orthodoxa*, ale tentýž problém existuje i v areálu *Slavia Latina*, kde se podle některých prací může zdát, že Pontanus nebo Krofey psali hovorovou kašubštinou, nemluvě o problematice použití výrazu *slovenština* pro popis situace před koncem 18. století.

⁵ Na tomto místě je nejlepším příkladem označování psaných idiomů na území bývalého Litevského velkoknížectví.

vy původních textů. Přes snahu o odpovědnou analýzu historických textů je leckdy poměrně obtížné objektivně určit jazykově-stylistickou varietu, protože v řadě textů je možné nalézt rysy různých variet. Obecně lze říci, že určení jazyka je nejjednodušší v areálech s dlouhou, víceméně kulturně centralizovanou písemnou tradicí, nacházející se v kontaktu s méně příbuznými jazyky (to se týká polštiny a pouze částečně – s ohledem k vývoji na Slovensku – češtiny).

Jiným metodologickým problémem je hodnocení důležitosti nám známých dokumentů v době jejich vzniku. Je třeba brát v potaz zejména nevysokou úroveň alfabetyzace a dostupnost dokumentu (cena a použité médium, tj. jedná-li se o tištěnou knihu či rukopis). Některé mluvnice nebo slovníky, vypadající důležitě ze současného pohledu, tak neměly ve své době podstatný vliv. Na druhé straně, ještě na počátku 18. století existuje řada idiomů, které nemají sepsanou mluvnici ani slovník, případně jsou relevantní popisy jazyka již příliš staré (a tedy nedostupné), anebo existuje více příruček k danému idiomu, které se mezi sebou výrazně liší.

Je třeba také počítat s velkým funkčním omezením psaného jazyka: v námi popisované době převládá ve všech jazykových společenstvích literatura náboženského charakteru. Ačkoli hovoříme o 18. století, není třeba zapomenout na význam použitých médií k šíření textů – spisy některých žánrů jsou vydávány tiskem, jiné nikoli, některé dobové idiomy v daném období postrádají jakékoli tištěné texty.

3. Extralingvistické aspekty

Než se začneme zabývat charakteristikou slovanských psaných idiomů, které v námi analyzované době existovaly, zastavme se nejprve u extralingvistických aspektů, které určovaly mantinely vzniku a užití těchto idiomů. Mezi nejdůležitější extralingvistické činitele patří politická a konfesní situace. Díváme-li se na historickou mapu, shledáváme, že se slovanskými jazyky v první polovině 18. století hovořilo v následujících zemích: Osmanská říše, Dubrovnická republika, Benátská republika, země Habsburského soustátí (slovansky se hovořilo ve většině z nich, dále HS), další země Svaté říše římské (Saské kurfiřtství, Hannoverské kurfiřtství, Pruské království, dále SŘŘ), Polsko-litevská unie a Ruské carství (od 1721 impérium) a částečně v Moldavském knížectví (pod svrchovaností Osmanské říše).

Rozdíly v postavení a funkci jednotlivých jazyků a variet existovaly jak mezi jednotlivými zeměmi, tak i mezi různými oblastmi velkých říší. Týž jazyk mohl mít v různých zemích či regionech různou roli a v každé zemi (či regionu) se mohla **funkční hierarchie** jednotlivých jazyků a variet lišit. Polština byla například administrativním i literárním jazykem Polsko-litevské unie, ale ve slezských knížectvích plnila pouze literární funkci, zatímco v administrativě se používala čeština nebo němčina. V Dubrovnické republice byla všeobecným mluveným a literárním jazykem slovanská štokavština, kdežto administrativní roli plnila italština. V Bosenském ejáletě Osmanské říše byla oficiálně povolena kulturně-vzdělávací činnost (a tedy i tvorba ve slovanském jazyce) františkánského řádu (*Bosnia Argentina*), avšak v ejáletě Rumelie byla tato činnost po čiprovském povstání (1688) zakázána. V Hetmanátu, který byl autonomní oblastí v rámci Ruské říše, mělo ještě na začátku 18. století ukrajinsky mluvící obyvatelstvo lepší podmínky pro rozvoj tradičních psaných variet než v jiných regionech Ruské říše nebo Polsko-litevské unie.

Důležitým činitelem v jazykovém rozvoji je **fragmentace jazykových areálů**. V oblasti *Slavia Latina* nacházíme dvě různá schémata⁶: v případech silné literární tradice je i při velké fragmentaci teritoriu všude používán tentýž psaný jazyk, třebaže může být zejména v rukopisech ovlivněný místními nářečnými (např. čeština, polština). Prestiž těchto jazyků může navíc podpořit jejich přijetí jazykově příbuznými společenstvími v dalších zemích (s různým stupněm lokálního přizpůsobení tohoto psaného jazyka), uveďme například užití češtiny v horních Uhrách (dnešním Slovensku) nebo polštiny jako liturgického jazyka v pruských Pomoranech.

U jižních Slovanů vedla teritoriální fragmentace k pluricentrismu, vzniku různých literárních tradic založených na odlišných dialektech, např. v oblasti dnešní slovinštiny se setkáváme v první polovině 18. století s odlišnými normami v Kraňsku (s regionálními rozdíly), v Uhrách (od roku 1715), v Korutansku (od roku 1740) a později ve Štýrsku (od roku 1758)⁷. Všechny tyto psané idiomy ale samy sebe označují stejným výrazem. Ještě složitější je situace v srbsko-bosensko-chorvatském areálu. Zůstaneme-li pouze u idiomů, používaných katolickým (vzácně protestantským) obyvatelstvem, pak musíme uvést ze štokavských norem dubrovnickou, bosenskou a slavonskou, dále psaný idiom kajkavský a čakavský (v západních Uhrách).

Snad ještě důležitějším činitelem, zapříčiňujícím rozrůznění psaných idiomů je **náboženství**. V areálu *Slavia Latina* je v této době prakticky ukončen proces rekatolizace, jehož výsledkem byl faktický zánik nekatolických vyznání v západních zemích HS (rakouských a českých), v Chorvatském království a Polsko-litevské unii⁸. Naopak, v jiných zemích (Uhersko, Sasko) se udržela větší tolerance k nestátním vyznáním. Muslimská Osmanská říše toleruje kontrolovanou svobodu vyznání. Rusko v té době zažívá výraznou sekularizační vlnu, která se však týká pouze určitých vrstev obyvatelstva.

Fragmentace jazykových společenství podle vyznání je v popisovaném období velice častým jevem. Ve všech slovanských areálech tak můžeme nalézt příklady rozdělení literárních tradic podle náboženského kritéria:

- Psaná horní lužická srbština má katolickou a luteránskou variantu. Obě variety se dopracovaly právě v první polovině 18. století ke svému překladu Bible.
- Luteráni v horních Uhrách (tj. v dnešním Slovensku) se snaží o zachování čisté literární češtiny, katolíci s centrem v Trnavě přizpůsobují češtinu místní jazykové situaci (tzv. *kultúrna západoslovenčina*), kalvinisté na východě vytvářejí od roku 1750 vlastní literární idiom založený výhradně na místním dialektu. Také v horních Uhrách se objevují dvě varianty biblického textu (katolický a luteránský).
- V srbsko-bosensko-chorvatském areálu se konfesní rozdíly projevují užitím odlišných, celkem pěti písem. Katolické variety používají latinku (včetně protestantů), hlaholici a bosančici, pravoslavné variety cyrilici, muslimská varieta arabské písmo. Obecně lze

⁶ Snad by bylo možné hovořit i o zbrzdění rozvoje literárního jazyka z důvodu fragmentace jazykového teritoria (např. v Dolní Lužici).

⁷ Připomeňme, že Korutany a Štýrsko měly před vznikem Jugoslávie jiné hranice než dnes, části těchto historických zemí jsou dnes součástí Slovinska.

⁸ Samozřejmě existují výjimky, také v první polovině 18. století se po Čechách šíří luteránské knihy a na východě Polsko-litevské unie jsou zbytky obyvatelstva, které nepřijalo církevní unii.

řící, že texty psané arabským písmem nebo latinkou odrážejí místní dialekty, texty psané hlaholicí a cyrilicí jsou až na výjimky od vernakulárního jazyka vzdálené. Překlady biblických nebo církevních textů se v této době objevují v církevní slovanštině (u katolíků i pravoslavných) a ve varietách založených na vernakulárním jazyce u katolíků (západouherská čakavština) a u protestantů (slavonština)⁹.

- Latina a polština v Litevském velkoknížectví pronikají stále více do řecko-katolické (uniatské) církve, a to zvláště po Zamojském synodu (1720). Ruténština¹⁰ se v první polovině 18. století u uniátů objevuje již jen sporadicky, užívání a znalost církevní slovanštiny v této komunitě prožívá vážnou krizi¹¹. Pravoslavná církev s centrem v Mohylevě však dále produkuje i tištěné texty liturgického charakteru v církevní slovanštině (Milovidov 1908: 14–15). Podobně jako v Bosně, i zde se setkáváme s muslimskou komunitou (Tataři), jejichž psaný jazyk (v tzv. *kitabech*) je založen na mluvené běloruštině, případně polštině. Kromě muslimských textů stojí nejbliže mluvené běloruštině repliky postav v tzv. interludiích v divadelních her.
- Bulhaři, nepočítaje muslimy, tvoří v první polovině 18. století dvě konfesně odlišená společenství, která jsou kromě rozdílného psaného jazyka rozdělena po roce 1688 i teritoriálně. Pravoslavní Bulhaři užívají církevní slovanštinu jako jazyka liturgického a jazyk hybridní (obsahující velké množství rysů mluveného jazyka) pro nábožensko-naučnou literaturu (tzv. *damaskiny*). Katoličtí Bulhaři, kteří se v závěru 30. let usazují v Banátě, používají tzv. *ilyrský jazyk*, odpovídající idiomu používanému františkány v Bosně.

Jak je patrné z předešlého přehledu, během námi popisovaného období došlo k extralingvistickým změnám, které významně ovlivnily další vývoj slovanských jazyků. Asi nejvýznamnějšími historickými událostmi této doby byly **turecké války**, vyvolané neúspěšným osmanským obležením Vídně roku 1683. Tyto války měly jednak důsledky přímé (migrace slovanského obyvatelstva a relativní rozkvět jejich kultury na územích získaných HS), jednak nepřímé (daňový útlak a pauperizace prostého obyvatelstva v zázemí HS). Již v průběhu velké turecké války (roku 1690) začíná migrace Srbů do nových habsburských teritorií (centry se stávají Szentendre a Sremski Karlovci), kde dojde k výraznému oživení literárně-kulturní činnosti. V témže čase je zahájena také migrace Slováků (ze severu středního Slovenska a později také z jihozápadoslovenských oblastí) do středních Uher (Hanuš 2015: 45–46). Požarevacký mír (1718), který ukončuje další válku (šestou rakousko-tureckou válku), zajistí Habsburkům zisk Banátu, Malého Valašska (Oltenia) a severních částí Bosny a Srbska. Do těchto oblastí směřuje již zmíněná migrace bulharských katolíků. Osmansko-habsburskou hranici pak na delší čas zakonzervuje Bělehradský mír (1739), po němž Habsburkové ztrácejí většinu teritorií, získaných v předešlé válce. Nedlouho před

⁹ Před 18. stoletím vznikla řada evangelických a katolických překladů, např. kajkavský evangelický překlad Nového zákona z r. 1573 (Mihajlo Bučić), čakavský (se štokavismy) luteránský překlad z r. 1562 (Stjepan Konzul Istranin a Anton Dalmatin) a dubrovnícký (tj. štokavský) katolický překlad, který zůstal v rukopise z r. 1630 (Bartol Kašić).

¹⁰ Tímto výrazem nazýváme bývalý administrativní jazyk Litevského velkoknížectví a jemu podobné variety používané od pozdního středověku do raného novověku zejména na území Polsko-Litevské unie (ale i v Moldávii).

¹¹ Podle Sušy 2007 se při čtení církevněslovanských textů dokonce používala i latinka.

Bělehradským mírem se katoličtí Bulhaři uchýlili do Banátu. V roce 1744 končí vojenská vláda na těchto územích (v Banátě teprve v roce 1751) a nedlouho poté sem přesídlí Slováci ze středního Uherska (od 1745 r., Hanuš 2015: 46) a uniaté z tehdejších severovýchodních Uher (od 1751 r.)¹². Na nových územích HS se v popisovaném období rozvinula slavonská a prekmurská literární tradice.

Posledním extralingvistickým činitelem, který zde zmíníme, je **jazykový kontakt**. V podmínkách 18. století lze rozlišit čtyři hlavní zdroje jazykových vlivů: dominantní vernakulární jazyky, administrativní jazyky, liturgicko-kulturní jazyky a jazyky módní. Výrazným rozdílem tohoto období oproti dnešní situaci je rozdělení komunikačních rolí mezi větší počet variet či jazyků. Charakteristická je rovněž situace, při níž administrativní jazyk není totožný s dominantním mluveným jazykem, navíc jiný idiom používána jako jazyk literatury, jiný pro liturgické účely, jiná v odborných textech¹³. Kulturním jazykem používaným v mezinárodní a vědecké sféře je v Polsko-litevské unii, HS, Dubrovniku a v Benátsku latina. Latina má také funkci liturgického jazyka v katolické církvi a to i mimo katolické země (např. v převážně muslimské Bosně). Studium latiny se rozvíjí v popisovaném období také v Rusku¹⁴. V Uhersku je latina zároveň administrativním jazykem, zatímco šlechta používá i v písemném styku maďarštinu. V Zemích koruny české sílí pozice němčiny, ačkoli čeština je nadále používána, alespoň částečně, v administrativě¹⁵. V Sasku, Hannoversku a Prusku je němčina zdánlivě dominantní i administrativní, je třeba ale brát v potaz, že dominantní vernakulární varieta se výrazně liší od administrativního jazyka¹⁶. Na území Osmanské říše je administrativním jazykem osmanská turečtina (silně ovlivněná arabštinou a perštinou), jednotlivá náboženská společenství ale používají různé kulturní jazyky. V pravoslavném prostředí měla v té době výraznou pozici řečtina, která kulturně dominovala v bulharské (i rumunské) pravoslavné církvi. U muslimů byla náboženským jazykem pochopitelně arabština (tj. i u slovansky hovořících Bosňáků a Tatarů), zejména literární prestiži se zde ještě do počátku 18. století těšila perština.

Kromě jazyků, které měly v místním společenství tradiční postavení, je třeba vzít v úvahu i jazyky módní, jímž je v této době zejména francouzština. Její vliv mohl probíhat buď přímo (jako v Polsku a Rusku) nebo prostřednictvím jiných jazyků (např. prostřednictvím němčiny v českém prostředí). Nejvýraznějším příkladem plánovaného obohacování psaného idiomu cizími jazyky jsou procesy související s reformami Petra I. v Rusku. Vliv těchto jazyků (němčiny, nizozemštiny a samozřejmě latiny) se projevil i úpravou písma

---

¹² Tzv. panonští Rusíni, u nichž převážil jazyk založený na zemplinském nářečí východní slovenštiny (tedy stejném, v němž psali východoslovenští kalvinisté).

¹³ Tato skutečnost může trochu připomínat dnešní situaci v subsaharské Africe, kde funkci úředního jazyka obvykle plní některý z evropských jazyků, ale dominantní obyvatelstvo hovoří jedním z místních jazyků, který ale není plně standardizovaný.

¹⁴ Za počátek systematického studia latiny v Rusku lze považovat založení Slovansko-řecko-latinské akademie v Moskvě r. 1687 Symeonem Polockým příšedším z Polsko-litevské unie.

¹⁵ Hovoří se někdy o tom, že užití latiny zbrzdilo kulturní vliv němčiny na češtinu.

¹⁶ Dominantní varietou mezi prostým obyvatelstvem je místní dialekt, tj. dolnoněmecká nářečí v Prusku a Hannoversku (v polabštině nacházíme minimální vliv spisovné němčiny) a východostředoněmecká nářečí v Sasku. Úředním jazykem je nová horní němčina, která ale má více administrativních norem v závislosti od místní kancelářské tradice.

(přízpůsobení cyrilice duktů latinské antikvy v r. 1708 r.)¹⁷, velkým množstvím výpůjček (příčemž dochází mj. ke změně jazykového zdroje abstraktní a kulturní terminologie, jímž byla dříve řečtina) a třibením literárního jazyka prostřednictvím překladů z cizích jazyků. Specifickým projektem je pokus o přenesení hierarchického vztahu mezi jazyky v rámci jednoho jazykového společenství (latina vs. vernakulární jazyk) do ruského prostředí a s tím související redefinice funkcí církevní slovanštiny, o čemž pohovoříme později.

4. Hierarchie jazykových variet

Jak vyplývá z předchozích kapitol, funkční hierarchie jednotlivých variet v rámci jednoho jazykového společenství byla v 18. století komplikovanější než dnes. Tato situace byla zapříčiněna pokračováním a zároveň začínající krizí tradičních psaných idiomů, absencí plné kodifikace tehdejších spisovných jazyků (včetně jazyků s dlouhou literární tradicí jako čeština a polština) a nejednotnou úrovní vzdělání tehdejších písařů a tiskařů.

Při analýze funkční hierarchie jednotlivých variet je nejpřehlednější postupovat odděleně podle tradičních kulturních okruhů: *Slavia Latina (SL)*, *Slavia Orthodoxa (SO)* a *Slavia Islamica (SI)*. Mezi těmito areály totiž nacházíme významné odlišnosti v obecné funkční hierarchii přítomných variet či jazyků. Nejvýraznějším rozdílem mezi *SL* a *SI* na jedné straně a *SO* na straně druhé je charakter hierarchicky nejvyšší (nejprestižnější) variety a s tím související přístup k písemnému užívání vernakulárního jazyka. Jednoduše řečeno, v *SL* a *SI* je nejprestižnější varietou jazyk *cizí* (neslovanský), tj. latina v *SL*, arabština v *SI*¹⁸, v *SO* se jedná o blízce příbuzný (tedy slovanský) jazyk.

V *SL* můžeme rozlišit dva různé základní typy psaných jazyků: literární jazyky s dlouhou tradicí polyfunkčnosti ve všech sférách (čeština a polština) a jazyky bez takovéto zkušenosti. Jazyky prvního typu se vyznačují výrazným odstupem od místních dialektů a navíc expanzí za své jazykové a politické hranice s potenciálem hybridizace se sousedními, neetablovanými jazyky. Pro jazyky druhého typu je typická regionální fragmentace, a tedy vytváření místních literárních tradic s možnou interferencí s prestižnějšími idiomy.

V *SO* má nejprestižnější pozici církevní slovanština, vytříbená dlouhou písemnou tradicí, která je však de facto umělým jazykem. Na rozdíl od latiny církevní slovanština není mezinárodně a často ani lokálně sjednocena (i když tendence tu jsou). Zbylé funkční sféry jsou obsazeny různými, formálně rozkolísanými varietami, které jsou v různém vztahu k ideální církevní slovanštině (místní redakce) a hovorovému jazyku (Tolstoj 1989: 19). V *SO* téměř neexistují čistě vernakulární texty.

Pro snadnější orientaci si rozdělme variety v *SO* popisovaného období na tři úrovně: vysoká, střední a nízká, ačkoli – jak bylo řečeno – hranice mezi nimi nejsou často zcela

¹⁷ Určitý vliv zde pro administrativní, tj. světské účely (Uspenskij 1994: 115).

¹⁸ Funkce arabštiny je samozřejmě omezena pouze na náboženskou sféru, kdežto funkce latiny je výrazně širší.

jednoznačné. Vysoká varieta je zastoupena církevní slovanštinou, původně vyhrazenou náboženské literatuře, střední zaujímá hybridní jazyk představující směs církevněslovanských a vernakulárních forem. Nízká varieta (také neknižní) je nejméně ovlivněna církevní slovanštinou a zejména u východních Slovanů byla používána pro psaní administrativních a právnických textů..

Rozhodujícím rysem hybridní variety nového typu je rozšíření jejich společenských funkcí. První takovou varietou, historicky vycházející z administrativní tradice Litevského velkoknížectví, byla ruténština, jejíž norma byla poměrně rozkolísaná¹⁹ a zejména v administrativě byla postupně čím dál více polonizována²⁰. Na počátku 18. století tato varieta již neplní funkci administrativního a literárního jazyka v Polsko-litevské unii, ale přežívá v této roli ještě do 30. let v Hetmanátu.

Částečně pod vlivem funkčního systému církevní slovanština – ruténština (který kopíroval systém latina – polština) se od druhé poloviny 16. století vytváří idea nového světského jazyka v Rusku Petra I., nazývaná v této době, stejně jako ruténština, *prostým jazykem* (Uspenskij 1996: 93–94). Tato světská varieta (budoucí *literární ruština*), která nepříliš systematickou záměnou církevněslovanských rysů prvky vernakulárními či rysy jiných písemných variet získává hybridní charakter, je ve zkoumaném období *in statu nascendi* a je pěstována jen malou skupinkou, tvořenou jednotlivci z řad ruské inteligence..

Jinou hybridní, značně rozkolísanou varietu (s regionálními rozdíly) nacházíme v popísané době v bulharsko-makedonském prostředí v již zmiňovaných damaskinech²¹. Příčiny vzniku této variety²² vyplývají nejspíše z katechetických potřeb (přiblížení důležitých textů prostým čtenářům) a ztráty původní *Dachsprache* (související i s krizí znalosti církevní slovanštiny).

Nakonec zmiňme několik experimentů použití téměř vernakulárního jazyka na území SO. Jeden z takových pokusů inicioval u uherských (podkarpatských) uniátů biskup Jozef De Camelis na konci 17. století, kdy byly liturgické texty přeloženy (a dokonce vytištěny!) v jazyce velice blízkému jazyku mluvenému. Překladatel těchto děl ovšem důsledně dodržoval církevněslovanský pravopis (včetně grafémů bez fonemické platnosti a s tradiční diakritikou řeckého typu) a neodvážil se zahrnout některé typické rysy místního dialektu. Jiný experiment, tentokrát rukopisný, vzniká také v Uhrách a to v srbské komunitě. Gavril Venclović napsal v letech 1732–1746 několik textů v jazyce, který prakticky odpovídá vernakulárnímu při zachování církevněslovanského pravopisu se všemi tradičními grafě-

¹⁹ Pokusy o sepsání mluvnice této normy ovšem existovaly (Uževičova mluvnice z r. 1643, ruténské vysvětlivky ve Smotrického mluvnici z r. 1619).

²⁰ Pro její zápis se ale vždy používala cyrilice.

²¹ Jedná se o sbírky různých textů, zejména životů svatých a homilií. Texty tohoto typu by měly být tradičně psány standární církevní slovanštinou.

²² Na okraj zmiňme, že ve středověkém Bulharsku jsou stylově-jazykové rozdíly v rámci psaného jazyka méně rozlišitelné než v jiných oblastech SO.

my²³. V obou společenstvích ale v dané době zvítězil konzervativní směr a nadále byla používána církevní slovanština na základě Smotrického mluvnice.

Důvod absence literárního jazyka založeného výlučně na lidovém jazyce v podmínkách první poloviny 18. století je třeba vysvětlit tíhou církevněslovanské tradice, která nutí písaře – v závislosti na jeho vzdělání – zachovat tradiční pravopis a často i tradiční podobu celých slovních konstrukcí²⁴. Specifické řešení tohoto problému bylo nalezeno v Rusku, kde se světská a církevní varieta od sebe oddělily graficky²⁵. Literární ruština je navíc projektem vyšší sekularizované společnosti v době, kdy určité funkce v ruském jazykovém společenství stále plní jiné hybridní variety.

Zatímco psané idiomy *SL* se oddalují od mluveného jazyka dlouhou tradicí nebo míšením s jinými psanými idiomy a psaný jazyk *SO* není s to zpřetrhat své vazby k církevní slovanštině, psané idiomy stojící nejbližší lidovému jazyku nacházíme v *SI*. Písaři z prostředí *SI* nejsou pevně svázáni s žádnou jazykově příbuznou literární tradicí a věrně²⁶ se snaží zachytit fonologický stav lidového jazyka, což byl úkol problematický i při zápisu latinkou (z důvodu absence potřebných písmen)²⁷ i cyrilici (kvůli loajalitě k písemné tradici).

Rekapitulujme si nyní hierarchii jednotlivých variet podle kulturních okruhů:

- *SL*: Vysokou varietou je latina. Plní funkci jazyka vědy (převládá tedy i v historiografii) a jazyka mezinárodního. V náboženské sféře se užívá spolu s jazykem vernakulárním, v katolické církvi je latina výhradním liturgickým jazykem. V Dalmácii je mimoto používána církevní slovanština pro zápis liturgických textů a v církevní administrativě (zvláště matrik). Vernakulární jazyk je v náboženské sféře používán zejména pro texty určené k širší distribuci (homilie, písně, katechismus), biblické překlady a liturgické texty nekatolíků. Světskou literaturu ve vernakulárním jazyce nacházíme zejména v Polsko-litevské unii a v Dubrovniku (v Čechách je na ústupu), jinde je světská literatura spíše neoficiální (orální či rukopisná). Slovanský jazyk plní administrativní funkci pouze v Polsko-litevské unii, je na ústupu v oblastech českého vlivu. Vedle slovanských jazyků a latiny všude (kromě Polsko-litevské unie, kde jsou však i německojazyčné oblasti) vystupuje ještě další jazyk s administrativní funkcí, který může být používán i ve vědeckých žánrech (historiografie, jazykověda): v Dalmácii má tuto funkci italština, jinde němčina.
- *SO*: Vysokou varietou je *ideální* (kromě východoslovanských oblastí neregulovaná) církevní slovanština, původně místní redakce. Tato varieta je výlučným jazykem liturgických textů, které se však v tištěné podobě objevují jen v Rusku, v Polsko-litevské unii

²³ Příklad originálního textu lze nalézt v Ivanova 2000: 65–66. Venclovic se zabýval také opisem liturgických církevněslovanských textů místní redakce.

²⁴ Srovnej snahu o dodržování pádové flexe v ustálených konstrukcích v bulharsko-makedonských damaskech, v nichž je jinak jmenná flexe na ústupu.

²⁵ Již dříve však existoval typografický rozdíl mezi některými funkčními styly (*poluustav* pro církevní texty, *skoropis* pro administrativní). Užití graždanky (tj. občanského písma) na základě latinské antikvy pro světské texty výrazně poukazuje na změnu kulturní orientace (latinský západ a zejména germánské země).

²⁶ Písaři jsou samozřejmě nuceni se vyrovnat se zápisem slovanského jazyka v arabském, tedy konsonantním písmu.

²⁷ Tento problém byl v dané době samozřejmě již vyřešen v češtině a polštině, ale ještě ne zcela ve zbylých jazycích *SL*.

a výjimečně v HS (pro Srby). Mezi polovinou 16. a polovinou 18. století se objevují pokusy použití této variety i ve světské sféře (nejprve v Hetmanátu, pak v Rusku a částečně u Srbů), což způsobí oddělení světské variety od variety církevní a její postupnou transformaci a hybridizaci. Církevní slovanština je také jazykem učebnic (slabikáře a mluvnice u Srbů a v Rusku). Hybridní variety jsou používány pro populárně-náboženské texty (u jižních Slovanů), a ve světských textech (v Rusku). Kromě Ruska administrativní funkci plní jiné jazyky (polština v Polsko-litevské unii, turečtina v Osmanské říši, latina na příslušných habsburských územích).

- *SI*: Vysokou varietou je arabština, která se používá jen v náboženské sféře. Vernakulární jazyk je používán pro texty náboženského charakteru (překlady Koránu, náboženské legendy u Tatarů) nebo poezii duchovní i světskou (u Bosňáků). Vědecká próza je psána u Bosňáků zpravidla turecky, poezie může být psána persky. Z popisu jazyka existují jen slovníky (v Bosně).

V předešlém přehledu jsme viděli, že užití většiny psaných idiomů je v první polovině 18. století velmi úzké, převažuje literatura náboženského charakteru a většina psaných idiomů není používána v administrativě.

5. Jazykové procesy

V této kapitole se zastavíme u tématu jazykových procesů v první polovině 18. století. Obecně se setkáváme s následujícími situacemi:

- vznik nové psaného idiomu,
- jazyková kodifikace,
- redefinice funkčnosti variet v rámci jazykového společenství,
- změna literárního jazyka,
- změna dominantního jazyka,
- zánik psaného idiomu,
- smrt jazyka.

Pod uvedenými pojmy si samozřejmě nelze představit tentýž obsah jako v současnosti. Hodnotíme-li vznik **nového psaného idiomu**, je třeba se zamyslet nad tím, zda sepsání jednoho díla (nebo činnost jednoho autora) v určitém idiomu není spíše experiment, který nebude mít přímé pokračování, nebo jsme-li konfrontováni se začátkem nové literární tradice, která nějakou dobu přetrvává. V *SO* se nové psané idiomy objevují – jak již bylo řečeno – z důvodu teritoriální či náboženské fragmentace, příklady nově vzniklých literárních tradic ve zkoumaném období je slavonština (od 1707 r.), prekmurština (od 1715 r.) a východní slovenština (od 1750 r.).

O **jazykové kodifikaci** je v tomto období hovořit obtížné. Nacházíme jen určité procesy, které poukazují na snahu o sjednocení a standardizaci jazyka. Takový proces lze vidět v případě kraňské slovinštiny, pro niž je zejména péči Hipolita po delším období kulturní stagnace vydána Bohoričičova mluvnice (*Grammatica Latino Germanica-Slavonica*, 1715) a je vytvářen i delší slovník, který se ale nedočkal kompletního tisku (*Dictionarium trilingue*, 1711–1712). Kodifikační tendence jsou patrné i v protestantském prostředí Horních Lužických Srbů, kde byla v 90. letech 17. století dokonce sestavena pravopisná komise a ještě na začátku 18. století zde pokračovala diskuse o jazyce a jeho pravopise. Konver-

gentní tendence spatřujeme i v katolickém prostředí Dalmácie a Bosny (tzv. *ilyrský jazyk*), kde je za vzor literárního jazyka považována dubrovnická norma. Názornou ilustrací tohoto procesu jsou změna písma používaného bosenskými františkány na začátku 18. století, samotná diskuse o užití písma v bosenské františkánské komunitě a vytvoření slovníku (*Dizionario italiano, latino, illirico*, 1728) s mluvnickou přílohou (*Istruzioni gramaticali della lingua illirica*) Ardeliou della Bella na základě excerptce dubrovnické (ale i čakavské) literatury. Proces jazykové standardizace probíhá také v Rusku, kde navíc takové procesy zaznamenáváme dva. V závěru kodifikačního procesu se nachází církevní slovanština, která je v rámci Ruska sjednocována (s tím souvisí zákazy tisku knih v kyjevské redakci) a vznikají v něm dodnes závazné redakce liturgických textů. V počáteční fázi se naopak nachází proces hledání světského literárního jazyka pro ruské jazykové společenství.

K redefinici funkčnosti variet v rámci jazykového společenství dochází v českém prostředí. Zde dochází ke ztrátě prestiže literární češtiny, což se projevuje míšením stylů, tj. vlivem hovorových a regionálních variet na spisovný standard vedoucí ke vzniku textů psaných hybridním (pololidovým) jazykem. Podobný proces nacházíme i v Rusku, kde je vyvolán sekularizací církevní slovanštiny a rozvojem nových žánrů (např. technických příruček či překladů beletrie ze západoslovanských jazyků). To zde způsobí rozpad hranic mezi tradičními styly a smíšením rysů různých variet v textech všech žánrů kromě textů přísně liturgických. V obou jazykových společenstvích (českém i ruském) proces v námi zkoumané době není ukončen.

Nejdůležitějším příkladem **změny psané normy** v 1. polovině 18. století je přijetí církevní slovanštiny synodální redakce Srby v HS a zavržení (srbskou církví od r. 1726) vlastní redakce. Důvodem k tomuto kroku byla představa, že synodální redakce odpovídá původní staroslověnině (Milanović 2004:80), a obrana proti kulturnímu tlaku dominantní katolické církve. Ke změně literární variety dochází také v Hetmanátu. Na tomto území se přestává používat psaná ruténština a místní redakce církevní slovanštiny a dochází zde tak k **zániku psaného idiomu** (ačkoli s psanou ruténštinou se lze výjimečně setkat i později). Funkce těchto idiomů jsou nahrazeny funkčně odpovídajícími varietami zbytku Ruska.

Příkladem **smrti jazyka** je polabština: poslední člověk hovořící tímto jazykem údajně zemřel roku 1756.

Pro větší přehlednost si nyní stručně shrneme **vývoj církevní slovanštiny** v tomto období, která – jak již bylo naznačeno – skýtá řadu příkladů různých sociolingvistických situací a navíc není obvykle studována jako celek, ale v rámci historií jednotlivých nástupnických jazyků. Okolo roku 1700 můžeme nalézt následující církevněslovanské redakce:

- Chorvatská redakce v Dalmácii, jako jediná psaná hlaholicí, která je od roku 1631 r. (vydání misálu Rafaela Levakoviće v Římě) pod stále větším vlivem kyjevské a následně synodální redakce (Sgambati 1983). Tradičně obsahuje rysy místní čakavštiny.
- Redakce ve východoslovanském areálu (tři velmi podobné variety):
  - Moskevská redakce starého typu používaná v Rusku staroobřadníky, která se oddělila v polovině 17. století nepřijetím rysů kyjevské redakce. Je udržována rukopisně. Pokračuje v pravopisné tradici 15. století.
  - Kyjevská redakce užívaná v Hetmanátu, u východních Slovanů v Uhrách a v Polsko-litevské unii. Považována (alespoň morfologicky) za kodifikovanou od vydání Smotryckého mluvnické roku 1619 v městě Jevje (Polsko-litevská unie, dnes litevský Vėvis).

- Moskevská redakce nového typu (později zvaná synodální) oficiálně používaná v Rusku. Vznikla transferem a přizpůsobením kyjevské redakce v rámci nikonovských reforem. Její norma je založena na moskevském vydání Smotrického mluvnice v roce 1648.
- Srbsko-bulharské redakce používané na území Osmanské říše. Jsou značně rozkolísané, přičemž je takřka nemožné objektivně rozlišovat *národní redakce*, jak se nezdá postupuje. Převažujícím pravopisným typem je typ resavský, který je charakterizován přítomností obou jerů a absencí jusů. Tento typ vznikl na začátku 15. století jako společná srbsko-bulharská redakce. Jako důsledek přepisování starších textů lze najít i rysy středověkých pravopisných systémů – trnovského (dva jery, dva jusy) a raško-západobulharského (jeden jer, absence jusů). Texty ze srbského teritoria vykazují od počátku 18. století tendence ke sblížení s vernakulárním jazykem.

Za počátek nové fáze vývoje církevní slovanštiny je považována jeho konfrontace s jezuitským školstvím v Polsko-litevské unii. Již ve druhé polovině 16. století zde existovaly tzv. *bratrské školy*, kde byla snaha vyučovat církevní slovanštinu stejným způsobem, jakým se vyučovala latina v latinských školách: církevní slovanština se ve školách používá jako jazyk mluvený, jsou jím sestavovány školní divadelní hry. Na přelomu 16. a 17. století také podle latinského vzoru vznikají mluvnice a slovníky, které mají rozhodující význam pro další vývoj jazyka – již jsme zmiňovali mluvnici Meletije Smotrického z roku 1619. Roku 1632 je založena Kyjevská kolej pod vedením budoucího metropolity Petra Mohyly (moldavského původu): také on používal církevní slovanštinu ve světských kontextech. Tato církevní slovanština kyjevské redakce byla dále stylisticky třibena pod určitým vlivem latiny a polštiny²⁸.

Tento jazyk byl následně přenesen na Moskevskou Rus (vydání Smotrického mluvnice z r. 1648). Během nikonovských reforem 50. a 60. let 17. století jsou liturgické texty na Moskevské Rusi oficiálně revidovány podle kyjevských vzorů. Proto (a také v souvislosti s připojením levobřežní Ukrajiny k Rusku po r. 1654) se řada intelektuálů ze západních oblastí východoslovanského areálu objevuje na pozvání cara a patriarchy v Moskvě (Uspenskij 2002: 418–420). Jedním z nejvýznamnějších byl Simeon Polocký (v Moskvě od r. 1664), který mj. skládal poezii v církevní slovanštině. O rozdílech mezi kyjevskou a moskevskou redakcí i po nikonovských reformách svědčí vývoj jím používaného jazyka (Vinogradov 1982:29). S jeho činností souvisí také založení Slovanско-řecko-latinské akademie roku 1685, kde výuka probíhá podle voru Kyjevské koleje (od 1658 Kyjevsko-mohylanská akademie) a i zde je církevní slovanština používána jako mluvený jazyk (svědectví o tomto pro 20. léta 18. století uvádí Uspenskij 1994:88).

Podle Uspenského (Uspenskij 1994:86) vliv *západní Rusi* přetvořil původní diglosii moskevského státu (obligatorní rozdělení žánrů mezi jednotlivé variety/funkční styly stojící mezi církevní slovanštinou a vernakulárním jazykem) v bilingvismus, v němž vysoká církevněslovanská varieta proniká do sfér, kde byla původně používána varieta nižší (administrativní jazyk). Situace v Rusku konce 17. století (již za vlády Petra I.) je ilustrována Ludolfovou mluvnicí (1696), kde se uvádí, že jako psaný jazyk Rusové používají *slovanštinu* (*loquendum est Russice et scribendum est Slavonice*), která ale postrádá lexikum ze

²⁸ Důležitý je rétorický vliv – jako vzor bylo používáno např. dílo Ioannikija Galjatovského *Ключъ развѣтънѣа* (první vydání v Kyjevě r. 1659).

soukromé sféry²⁹. Ludolf také zmiňuje, že ve funkci obchodního jazyka je často používána němčina.

Na přelomu 17. a 18. století probíhají ještě jiné důležité změny funkčnosti církevní slovanštiny: ve Valašsku a Moldávii roste za vlády řeckojazyčných fanariotů od konce 70. let 17. století řecký³⁰, který způsobí faktický konec používání církevní slovanštiny v liturgické funkci a její nahrazení rumunštinou (překlad celé Bible roku 1688) a řečtinou.

V Rusku Petra I. (do roku 1725) je vydána řada knih různých žánrů, kde je používán vysoký církevněslovanský styl. Autory těchto spisů jsou zejména absolventi Slovancko-řecko-latinské akademie. Mluvnice, které jsou v té době vydávány, vycházejí ze Smotrického, obsahují však i překlady slov do vernakulárního jazyka³¹. V rámci Ruska je církevní slovanština sjednocena do roku 1720 zákazy používání kyjevské redakce, která se zachovala výlučně u uniátů v Polsko-litevské unii.

V témže období je církevní slovanština východoslovanského typu přejata také Srby³². To bylo iniciováno dopisy bělehradsko-karlovičského metropolitů Mojsija Petroviče caru Petrovi I. v letech 1718 a 1721, v němž žádá o vyslání knih a učitelů *slovanského* jazyka. První z učitelů, Maksim Suvorov s sebou přivezl slabikář F. Prokopoviče, slovník F. Polikarpova-Orlova a Smotrického mluvnici (vydání Polikarpova-Orlova z r. 1721). Na základě těchto učebnic se Srbové učili novému literárnímu jazyku užívaného pro liturgické účely, a vzácně i pro účely světské.

Překlady z evropských jazyků (do konce 17. století z polštiny a později zejména z němčiny, nizozemštiny a francouzštiny) se akceleruje oddělení světské variety církevní slovanštiny od církevní. Tato světská varieta zahrnuje příliš archaické tvary (např. jednoduché minulé časy), ale míchá tvary typicky církevněslovanské a výrazy z jiných lokálních psaných tradic. Texty různých žánrů jsou do 30. let plné cizích slov. Jejich počet klesá (a ustaluje se) ve 40. letech (ilustrací této situace je zavedení latiny jako jedacího jazyka Akademie věd r. 1724).

V téže době sílí vliv synodální redakce na redakci chorvatskou: chorvatský misál vydaný v Římě roku 1741 jde dosud nejdále v přizpůsobování pravopisu hlaholského textu ortografickým zvyklostem moskevské normy. Podobně jako u Srbů, i zde je důvodem k příklonu k východoslovanské redakci názor, že je původnější než redakce domácí.

Téměř celou první polovinu 18. století (od roku 1712) probíhá v Rusku revize jazyka biblických knih, která je ukončena vydáním *Alžbětinské bible* r. 1751. Tuto událost lze považovat za konec kodifikačního procesu synodální církevní slovanštiny. O čtyři roky později pak vychází *Rossijskaja grammatika* M. V. Lomonosova, která shrnuje dosavadní

²⁹ *Nemo domestica et familiaria negotia sola lingua Slavonica expediet, nomina enim plurimarum rerum communium, quarum in vita quotidiana usus est, non extant in libris, e quibus lingua Slavonica haurienda est* (Ludolf 1696: Praefatio).

³⁰ Důležitým momentem je zde založení Akademie s řeckým vyučovacím jazykem (*Ηγεμονική ἢ Ἀθηναική Ἀκαδημία*) v roce 1679.

³¹ Mluvnice z let 1721 a 1723 se snaží vysvětlit rozdíly mezi *ruštinou* a církevní slovanštinou. Pozoruhodná je přítomnost ruténských ekvivalentů vedle *ruských* v mluvnici z r. 1721 r., které byly přeneseny z původního vydání Smotrického mluvnice (1619).

³² Je třeba dodat, že vliv *východoslovanské* redakce je možné spatřit v textech psaných jinak srbskou redakcí, např. v Archijerejském služebniku z 1715 r. (Sign. Pog. 302) ze školy Hristofora Rađanina (Ivanova 1981:204–208).

diskusi o vztahu církevní slovanštiny a nové světské literární variety. Podle Lomonosova má nejvyšší světský literární styl (určený pro hrdinský epos a slavnostní řeči) používat srozumitelné církevněslovanské lexikum vycházející ze základních, obecně známých liturgických textů (Vinogradov 1982:107–108). Do tohoto stylu však nepatří příliš archaické tvary (např. zmíněné jednoduché minulé časy).

Okolo r. 1750 je tedy církevní slovanština opět převážně liturgickým jazykem, přičemž v Rusku je typem písma odlišena od světské literatury. Nejvlivnější redakcí je redakce synodální (nová moskevská redakce). Srbsko-bulharská redakce fakticky zaniká u Srbů (s kulturním těžištěm v HS), funkce kyjevské redakce jsou značně limitovány, z charakteristik chorvatské redakce nezbyvá o mnoho více než písmo (hlaholice). Bulharská církev je helenizována, i když stále ještě vznikají texty pokračující ve staré tradici. Ale i zde postupně roste vliv synodální redakce kvůli šíření ruských knih³³. Církevní slovanština se částečně vrací do Moldávie ve druhé polovině 18. století, ačkoli se již nejedná o původní trnovskou normu, ale o redakci synodální.

6. Přehled slovanských psaných idiomů seřazený podle dobových státních útvarů

V následující kapitole podáme podrobný přehled slovanských psaných idiomů v první polovině 18. století a pokusíme se každý z nich stručně charakterizovat. Ačkoli řada informací již byla podána v předešlých kapitolách, domníváme se, že je vhodné tyto údaje náležitě, i když stručně shrnout. Je třeba připomenout, že obvykle lze zmínku o těchto idiomech nalézt v rámci historie současných spisovných jazyků, kde jsou samozřejmě akcentovány variety, které představují přímou linii vedoucí k současné normě. Podle našeho názoru se však tímto pohledem obraz poněkud zkrusluje a ztrácí se tak určité detaily, které snad nejsou tolik důležité pro další vývoj jazyka, ale sehrály určitou roli ve své době a ve svém regionu. Pro přehlednost a objektivitu budou v následujícím přehledy jednotlivé psané idiomy rozčleněny podle státních útvarů (stav k r. 1750), v nichž byly používány. U každého z idiomů nás bude zajímat pestrost pěstovaných žánrů, existence mluvnických či lexikografických děl a překladů biblických textů. Abychom byli konkrétnější, uvádíme též hlavní autory a díla³⁴ té doby a pro ilustraci celkové jazykové situace také přehled všech idiomů používaných v uvedených státních útvarech.

OSMANSKÁ ŘÍŠE

Administrativní jazyk: (osmanská) turečtina.

Mluvené idiomy (v Evropě): turečtina, (novo)řečtina, balkanorománské dialekty (arumunské a meglenoromunské), bulharo-makedonské dialekty, štokavské dialekty.

Psané slovanské idiomy:

³³ Např. Časoslov z poloviny 18. století (Сигн. Пор. 353), který byl přepsán pravděpodobně v západním Bulharsku z tištěné knihy z východoslovanského prostředí. Obsahuje chyby poukazující na jihoslovanské prostředí (míšení *bi/ü* a *ä/e/ie*). (Ivanova 1981: 228–229).

³⁴ Autory uvádíme v současném pravopise, názvy děl v originálním pravopise, bylo-li napsáno latinkou či cyrilicí. Seznam mluvnic a slovníků jsme kontrolovali se Stankiewicz 1984.

- **Církevní slovanština** (srbsko-bulharská redakce): ačkoli se těžiště srbské kultury přesunulo do HS, v klášterech a kostelech na osmanském teritoriu dále vznikají církevněslovanské texty (např. Chrámová akta kostela sv. Mikoláše v Niši z let 1727–1737³⁵, opis *Života sv. Sávy* od Teodosija z 1739 r. z Atosu)³⁶. Srbské texty vykazují rysy sblížení s vernakulárním jazykem. V bulharských centrech byl užíván zejména resavský pravopis (např. *Trebnik* z let 1717 a 1737, *Služba Ivanu Rilskému* z r. 1714). Od 40. let roste vliv synodální redakce (Bălgarski rãkopisi 1982: 223–229).
- **Hybridní varieta kolisající mezi církevní slovanštinou a vernakulárním jazykem**: objevuje se zejména v *damaskínech*. Centry jejich vzniku jsou např. Panagjurište, Pazardžik, Prilep a zejména Rilský klášter (Conev 1984: 229–237), kde od 40. let působí významný překladatel a spisovatel Iosif Bradati³⁷, který sestavuje mj. r. 1743 r. sborník životů svatých a r. 1749/51 sborník kázání sv. Jana Zlatoústého.
- **Štokavština (katolická varieta)**: v Bosně pokračuje tradice františkánské literatury (Bogišić 1992, Georgijević 1969: 232–300), zejména v ikavském dialektu. Na začátku století byly knihy vydávány ještě bosančiči³⁸, např. sbírka kázání *Izповied karstianska* Stjepana Markovce-Margitiće (1704), později se prosadí latinka (zejména s dubrovnickým pravopisem, méně se slavanským). Kromě kázání se objevuje také duchovní epos (*Pisna od pakla* Lovro Šitovića, 1713) a rukopisné kroniky (např. *Kronika* N. Lašvanina psané bosančiči)³⁹. Vznikají také dvě latinské gramatiky obsahující překlady ve vernakulárním jazyce (Toma Babić: *Prima grammaticae institutio* 1712, L. Šitović: *Grammatica latino-illyrica* 1713). V těchto mluvnicích je pro zápis slovanského jazyka užito latinky. Zmíněné bosenské katolické knihy jsou tištěny v Benátkách.
- **Štokavština (muslimská varieta)**. Již od konce 16. století kvete v Bosně vernakulární literatura psaná arabským písmem (tzv. *literatura aljamiado*)⁴⁰. Podobně jako u katolické variety, i zde se nejčastěji objevuje ikavský dialekt. Hlavními žánry jsou duchovní píseň (*ilahija, kasida*) a milostná lyrika (Georgijević 1969: 301). Písňe jsou zařazovány do sbírek zvaných *dívány*. Spisovatelé tvoří často ve více jazycích, např. Fevzi Mostarac (zem. 1747) psal kromě štokavštiny také turecky a především persky (dílo *Bulbulistan*). Zachoval se rukopisný opis (z r. 1748) veršovaného *bosensko-turecko-bosenského* slovníku *Maqbûl-i 'Árif – Potur šáhidiya* Muḥammada Hawá'í Ůskúfího sestaveného původně roku 1631 (Popara 2008: 339). Jednou z nejvýznamnějších básní je *Duvanjski arzuhal* (1706) makaronského typu (střídání slovanských a tureckých částí). Z jeho pravopisu lze vidět, jakým způsobem bylo arabské písmo přizpůsobeno štokavštině. Hlavním rysem této adaptace bylo pravidelné používání zvláštních liter i pro samohlásky (místo diakritiky). Pravopis cizích (arabských, perských, tureckých slov) zůstává v ori-

³⁵ Pc 60 I Pc 61 (OČR 1986: 146–147).

³⁶ Pc 70 (ČR 1986: 154–155).

³⁷ Např. damaskiny v Bulharské národní knihovně č. 1059 a 1060 z let 1740 a 1743 (Stojanov / Kodov 1964: 333–338) s resavským pravopisem s mišením *u/bi* a *e/r*.

³⁸ Bosančice této doby je na rozdíl od (východní) cyrilice nezávislá od církevněslovanské tradice a slouží tedy pro zápis vernakulárního jazyka. Navíc v ní nacházíme stopy vlivu italského pravopisu (zápis *lj, nj* spřežkami *dl, đn*). V popisovaném období jsou bosančiči psány dokonce latinské glosy (viz Knezović 2005).

³⁹ Obecně o františkánských kronikách v Bosně viz Zirdrum 1985.

⁴⁰ Detaily viz Bačićanin 2013.

ginále (tedy v nevokalizované podobě). Zápis nedovoloval rozlišení fonémů *o/u* a *č/ć* (podle vydání Kemura / Ćorović 1912: 20–28).

DUBROVNICKÁ REPUBLIKA

Administrativní jazyk: italština.

Mluvený jazyk: štokavština.

Psaný slovanský jazyk:

- **Štokavština (jekavská).** V tomto rozvinutém literárním jazyce existuje duchovní poezie (Ignjat Đurđević), náboženské drama (Antun Gleđević) a pod italským vlivem také světská poezie (např. Stjepo Rusić). Přeložena byla Molièrova dramata (Prosperov Novak 1999: 853). Dochoval se fragment rukopisného slovníku *Dictionarium latino-illiricum* Đura Matijaševiče z let 1715–1716 (Franić 2005). Pravopis vychází z benátských ortografických zvyklostí⁴¹. Existuje jazykově kulturní organizace (*Academia otiosorum eruditorum, Akademija ispraznih*). Pro jiné než literární funkce je používána italština (např. Džono Rastoić: *Chroniche di Ragusa*) a latina.

BENÁTSKÁ REPUBLIKA

Administrativní jazyk: italština.

Mluvené idiomy: románské idiomy (benátské, istriotské, lombardské a furlandské dialekty, dalmatština/vegljotština na ostrově Krk), slovanské idiomy (přimořské dialekty slovinštiny, čakavština, štokavština), novořecké dialekty.

Psané slovanské idiomy:

- **Církevní slovanština (smíšená chorvatsko-synodální redakce):** kromě matrik, které byly vedeny hlaholicí u některých kostelů, jsou s podporou Říma vydávány liturgické texty, zvláště misály a breviáře. Hlavními vydavateli této doby jsou Ivan Pastrić (Misál z r. 1706: *Missale Romanum Slavonico idiomate/Missal rimskij va ezik slavenskij sazdan*) a Matej Karaman (Misál z r. 1741: *Missale Romanum Slavonico idiomate/Missal rimskij slavenskimi jezikom*)⁴². V popisovaném období byl vydán také hlaholsko-cyrilský slabikář Mateje Karamana (*Bukvarь slavenskij/B8kvarь Славенскій*, 1739)⁴³. Jazyk těchto památek vykazuje silící vliv synodální redakce, která se odrazila i v pravopise Karamanových tisků (Lokmer 2008: 175–187, Babić 1996/1997).
- **Štokavština (s čakavskými rysy):** situace je podobná jako v Dubrovniku. Důležitým centrem je Split, kde je činná literární akademie (*Academia Illyrica*). Pěstuje se hlavně poezie. Existuje např. světský a duchovní epos (rukopisná díla Jerolima Kavanjina a Ivana Dražiče, tištěný *Czuijt razgouora, Naroda, i Jezika Illiričkoga, alliti Aruackoga*, 1741 od Filipa Grabovce). Jsou pokusy o překlady z italštiny. Vedle vernakulárního jazyka se používají také italština a latina. Vznikají dva slovníky: rukopisný *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico, e latino*⁴⁴ Ivana Tanzlingera Zanettiho

⁴¹ Např. zápis z (c), c (č), sc (š), f (z), x (ž).

⁴² Elektronickou verzi lze nalézt na online: <https://books.google.cz/books?id=n-ReAAAaAAJ> [3.02.2017].

⁴³ Více o tomto slabikáři viz Babić 1998/1999.

⁴⁴ Dostupný online s možností vyhledávání na online: <http://tanzlingher.filosofia.sns.it/> [8.7.2016]. Zajímavé je, že ekvivalentem italského *che* je zde *što/šta* i *ča*, u Della Belly pouze *što*.

a *Dizionario italiano, latino, illirico* od Ardelia Della Belly z r. 1728. Oba slovníky jsou primárně jekavské, neužívají ale shodný pravopis⁴⁵.

- **Slovinština:** je vydáno několik katechismů a dalších textů náboženské povahy, napsaných zejména místními duchovními (*Dottrina cristiana... tradotta in schiavo*, 1735, Pavle Franc Klapše: *Synopsis catechetica*, 1743; Jožef Cusani: *Christianus moribundus*, 1749). Slovinšské písemnictví na benátském území patří do kraňské kulturní sféry.

CHORVATSKÉ KRÁLOVSTVÍ (HS):

Administrativní jazyk: latina.

Mluvené idiomy: kajkavské a štokavské dialekty.

Psaný slovanský idiom:

- **Kajkavština:** byla pěstována především katolická náboženská tvorba, např. modlitební knížky: Juraj Mulih: *Poszel apostolszki* 1742, *Nebeszka hrana* 1748, homilie: Štefan Zagrebec: *Hrana duhouna ovchicz kerschanszkeh aliti prodeke* 1–5, 1718–1734, hagiografie: Štefan Fuček: *Historie z kratkem duhovnem razgovorom* 1735. Z popisů jazyka vznikl slabikář (Juraj Mulih: *Abezzevicza*) a dva slovníky: *Gazophylacium illyrico-latinum* Ivana Belostenca (1740) a *Lexicon Latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* Franja Sušnika a Andrija Jambrešiče (1742). V těchto slovnících se vyskytují i lexémy používané v dalmatské (štokavské) literatuře. Používaný pravopis vychází z maďarského⁴⁶, návrh o reformu pravopisu předkládá Andrija Jambrešič r. 1735 (*Prima linguae Illyriae initia*). Vedle kajkavštiny je ve funkci psaného jazyka rozšířené používání latiny (srv. Georgijević 1969: 199–211).

KRÁLOVSTVÍ UHERSKÉ, SLAVONSKÉ A VOJENSKÁ HRANICE (HS)

Administrativní jazyk: latina.

Mluvené idiomy: maďarština, rumunština, ze slovanských jazyků nářečí slovenská, východoslovanská (*rusínská, jihokarpatská*), štokavská, čakavská, na severu i malopolská, z německých dialektů zejména bavorský a západostředoněmecké dialekty.

Psané slovanské idiomy:

- **Čeština:** varieta nejbližší literárnímu jazyku užívanému v Čechách je jazyk luteránů, používaný pro náboženské účely. Kromě liturgických textů se jedná o modlitební knížky a duchovní písně (Eliáš Mlynárových, Samuel Hruškovíc). Důležitou osobností je Daniel Krman, který vydal (kralickou) Bibli (*Bibli swatá*, 1722) a mluvnici (*Rudimenta grammaticae slavicae*, 1704). Vzniká také mluvnice Pavla Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746)⁴⁷, obsahující také nářeční rysy ze slovensko-moravského pomezí.
- **Česko-slovenské hybridní variety:** existuje katolická literatura ze západního Slovenska (např. Alexander Mácsaj: *Panes primitiarum aneb chleby prwotjn*, 1718), jsou zahájeny pokusy o katolický překlad Bible pro místní potřeby, realizovaný Kamaldulským řádem (*Swaté Biblia Slowénské*, kol. 1750). Jazyk těchto česko-západoslovenských textů (tzv. kulturní západoslovenština) se vyznačuje nedostatkem několika typických čes-

⁴⁵ Zanetti: ç (c), ç (c), sk (š), z (z), z/x (ž), Della Bella používá dubrovnický pravopis (Moguš 1995: 118–121).

⁴⁶ V *Gazophylaciu*: cz (c), ch (č), sz (s), s (š), z (z), s (ž).

⁴⁷ Zřetelným Doležalovým pravopisným rysem je označování měkkosti *d', t', ñ* před *i*. Doležal sám pocházel ze Skalice na slovensko-moravské hranici.

kých rysů (absence ř a české přehlásky, neoznačování ě po labiálách) a místním lexikem. Pravopis vychází z češtiny (Pauliny 1983: 122 f.). Zachovalo se několik nářečních slovníků: západoslovenský *Catalogus Onomasticus Hungaro-Germano-Slavonicus Vocum difficilium Oeconomici* (1707) a středoslovenský *Dictionarium Slavico-Latinum* (rukopis z doby kol. 1700).

- **Východní slovenština:** kalvínská literární tradice vycházející ze zemplínského nářečí začíná právě roku 1750 (*Mali catechismus*). Pravopis vychází z maďarštiny⁴⁸.
- **Čakavština:** literární jazyk *chorvatského* osídlení západních Uher (tato kolonizace započala v 16. stol.) je založen na severních nářečích čakavského (ekavsko-ikavského) typu, ačkoli se v regionu používala i štokavská nářečí. Literatura je náboženského (katolického) charakteru: vzniká překlad evangelia (*Horvaczko evangyelye* 1732 a *Epiztole i vangyelyja na fze nedilye* 1741) a katechizmu (*Horvatszki katekhizmus*, 1747). Je vydán také slabikář (*Horvatszki Sslabikar*, asi 1747). Od r. 1707 existují rukopisné zápisy týkající se vinařství. (Hadrovics 1995: 467–469). Pravopis vychází z maďarštiny⁴⁹.
- **Prekmurština:** luteránská literární tradice je zahájena r. 1715 vydáním *Malého katechismu* (*Mali katechismus*) France Templina. Do r. 1750 je v Halle vydáno katechetické dílo *Vöre krsztsánske krátky navuk* (1747) a slabikář (*Abecedarium szlowensko*, 1725). Jazyk vychází z místního nářečí (tzv. panonské skupiny slovinského kontinua) a používá maďarský pravopis⁵⁰.
- **Štokavština (slavonská):** v habsburské Slavonii začíná nová literární tradice náboženského charakteru (nejprve katolického) v ikavské štokavštině. Prvním vydaným dílem je *Puut nebeski* (1707) Ivana Grličića. Další díla (Antun Bačić, Stjepan Vilov) jsou vydávána v Budíně. V témže času zde vznikne také luteránský překlad většiny Nového zákona (Nikola Kesić: *Epistole i Evangjela*, 1740). Od r. 1737 se objevují také právnické texty (*Urbar za Slavoniju*)⁵¹. Popisy jazyka ale vznikají až od 60. let.
- **Jiné štokavské památky:** zajímavou památkou tohoto období je *Erlangenský rukopis* (kol. 1720), vzniklý pravděpodobně na Vojenské hranici, obsahující epickou poezii z různých konfesních oblastí a v různých nářečích. V pravoslavném prostředí vznikají již zmíněné rukopisné vernakulární texty G. S. Vencloviće psané pravopisem vycházejícím z církevněslovanské tradice.
- **Církevní slovanština (srbská redakce):** církevněslovanská tradice ze srbského prostředí je přenesena do HS po roce 1690. Zejména Kiprijan a Jerotej Račanin vytváří řadu rukopisných liturgických textů, v nichž narůstají vernakulární rysy, ale také rysy synodální redakce⁵². Posledním tvůrcem v této varietě je Gavril Venclović (zemřel po r. 1746) J. Račanin napsal také cestopis (*Путьшаствие къ граду Иерусалиму*, 1704). V r. 1717 vzniká slabikář (*Букварь словенских писмен*). Ve Sborníku z r. 1741 (OČR 1986: 217)

⁴⁸ Např. tz (c), ts (č), sz (s), s (š), z (z), s (ž).

⁴⁹ Např. pravopis Chorvatského evangelia: cz (c), cf (č), ch (ć), gy (đ), jz/z (s), s (š), z (z), f (ž). (Hadrovics 1974: 49–50).

⁵⁰ Např. cz (c), cs (č), sz (s), s (š), z (z) s (ž). Existuje slovník prekmurského literárního idiomu, kde lze také nalézt seznam prekmurských památek (*Slovar stare knjižne prekmurščine*, www.fran.si, 3.2.2017).

⁵¹ Ivanova 2000: 192.

⁵² Např. Bogdanović et al. 2011: 541–544 Dečani 135, Szentendre 1710/1720. Více o tomto rysu viz Mladenović 2008: 58–64.

se zachoval slovník *Лексіконъ немецкїй славно-сербскїй* připisovaný J. Rajičovi (vydání: Grickat 1972). I německá slova jsou v něm zapsána cyrilicí. Na přelomu 17. a 18. století vzniká také pětisvazková kronika Đorđe Brankoviće, který se zapsal také do dějin literatury rumunské.

- **Církevní slovanština (synodální redakce):** tato varieta je používána od r. 1726 u Srbů a jako administrativní jazyk srbské církve nahrazuje místní redakci r. 1730. První knihy jsou přetisky ruských děl: *Первое учение отрокумъ* Feofana Prokopoviče (1726) a *Трагедіа сиртъчъ печалная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Памтаго* Manuila I. Kozačinského (1736). Prvním místním dílem v tomto idiomu je heraldický traktát *Штемматографіа* Hristofora Žefaroviće (1741)⁵³ obsahující také nemnoho rysů vernakulárního jazyka (Ivić 2014: 116–122). Opisy ruských rukopisů z tohoto období také mohou obsahovat některé chyby vzniklé interferencí vernakulárního jazyka (*ѣ > e, ѣ > u*)⁵⁴.
- **Církevněslovanské variety u východních Slovanů v Podkarpatí:** do Podkarpatí jsou dováženy učebnice užívané u jiných východních Slovanů (Smotrického mluvnice) (Magocsi 1984: 68–69). Administrativním jazykem uniatské církve je církevní slovanština obohacená místními rysy⁵⁵. Mimoto byla ale také vydána památka v hybridním jazyce, vykazující radikální vliv vernakulárního jazyka (*Краткое припадокъ моральныхъ или нравныхъ собраніе*, 1727)⁵⁶. V takovém hybridním jazyce jsou vedeny i kostelní a obchodní zápisy (příklady viz Duličenko 2008: 63–64, 68). Důležité pro další vývoj místního písemnictví je založení teologické školy v Mukačevu (1744).

VÉVODSTVÍ KRAŇSKÉ, ŠTÝRSKÉ A KORUTANSKÉ (HS, SŘŘ)

Administrativní jazyk: němčina.

Mluvené idiomy: bavorské a slovanské dialekty, istrorumunština.

Psaný slovanský idiom:

- **Slovinština:** střediskem slovinské kultury je Kraňsko, kde je pěstována literatura výlučně náboženského charakteru, zvláště homiletika (Janez Svetokriški, Rogerij) v dolnokraňském (dolenjském) nářečí (s charakteristickou diftongizací *ej* a *-u* na konci neuter). V hornokraňském nářečí (gorenjském) jsou napsána kázání Jerneje Basara (*Pridige iz bukviz* 1734). Filologií se zabýval mnich Hipolit (Janez Adam Gaiger), který roku 1711 začal tisknout slovník *Dictionarium trilingue* a nové vydání Bohoričovy mluvnice *Grammatica latino-germano-sclavonica* (1715). Téhož roku pořídil také nové vydání překladu evangelií a listů. V Korutansku je doloženo opisování literatury ze 16. století (*Oblakov rokopis*, *Sadnikarjev rokopis*). Kromě toho se zachovaly dvě knihy textů o lidových náboženských praktikách (*Colemone-shegen*⁵⁷, *Duhouna branua*), které do jazyka ze 16. století vkládají řadu nářečních rysů. Ve Štýrsku je roku 1744 znovu vydán

⁵³ Faksimile je dostupná na internetu online: <http://macedonia.kroraina.com/hzh/gal/index.html> [31.01.2017].

⁵⁴ Např. rukopis Rc 64 z 1746 r. (OČR 1986: 148–150).

⁵⁵ Např. dokument biskupa Blažovského z r. 1740 r., kde se setkáváme např. s přítomností *y* po *ž* (Sabov 1893: 4–5).

⁵⁶ Vydáno v Trnavě, podobně jako díla biskupa De Camelise.

⁵⁷ Internetová verze online: http://www.rav.sik.si/images/pdf/rokopisno_gradivo/swf/KolomonovZegen.swf [31.01.2017].

Megiserův slovník *Dictionarium quatuor linguarum* (Legiš / Gspan 1956: 314–315, Pogorelec 2011: 45). Je dosvědčeno používání psané slovinštiny v privátní sféře (v korespondenci, Pogorelec 2011: 151). Slovinský pravopis (bohoričica) je poměrně originální, mírně inspirovaný němčinou, nepoužívá diakritiku⁵⁸.

ČESKÉ KRÁLOVSTVÍ A MARKRABSTVÍ MORAVSKÉ (HS, SŘŘ)

Administrativní jazyk: čeština⁵⁹, němčina.

Mluvené idiomy: čeština, pestrá směsice německých dialektů (zejména východostředoněmecké a bavorské, méně hornofranské).

Psaný slovanský idiom:

- **Čeština:** v češtině tohoto období dochází ke kolísání stylů, kdy výrazy nižšího stylu vnikají i do stylu vyššího (Šlosar et alii 2009: 93–94). Nejvyšším literárním stylem je literatura náboženského charakteru (zvláště homiletika) určená pro širší vrstvy. Významnými autory jsou legendární protagonista protireformace Antonín Koniáš (např. často vydávaný kancionál *Cytara Nového Zákona 1727*) a Valentin Bernard Jestřábský (např. *Katechismus Domácý 1719*). Již zde nacházíme průnik mluvených forem do literárního jazyka vycházejícího původně z renezančního úzu: fakticky pravidelně se objevuje *ou-* místo *ú-* na začátku slov, nezřídka se objevuje diftong *ej* (místo *y*) a *i* (místo *é*), protetické *v-* neztrácí zatím charakter chyby (více Janečková 2009: 37–61). Vzniká katolický překlad Bible (*Biblj Česká, to gest Swaté Pjsmo*, tzv. Svatováclavská Bible, 1677–1715), která je jazykově konzervativní a pouze v detailech se liší od protestantské Bible Kralické (např. SB *s mužmi, mocti*, BK *s muži, moci*). Vzniká i světská literatura, ale spíše jen jako ohlas starší tradice. Z historiografie je nejvýznamnější spis *Poselkyně starých příběhův českých* Jana Františka Beckovského (1700). Mimoto existuje také pololidová literatura se silnějším nářečním vlivem, např. na Moravě vzniká fenomén tzv. hanácké opery (od 1747 r.)⁶⁰. Ze zahraničí (zejména z Žitavy, ale také z Těšína, kde nedošlo k protireformaci) je pašována protestantská literatura: důležitou osobností je zde Václav Kleych (kancionály, katechismy, 1720 vydání Nového zákona v Žitavě: *Nový Zákon Pana a Spasytele Nasseho*). Z mluvnic vzniklých na území Čech (Uhersko bylo v tomto ohledu produktivnější) je v té době nejvlivnější *Grammatica linguae boemicae methodo facili* (1704 a pak často vydávaná) Václava Jandita⁶¹. Velkými slovníky jsou tištěny *Dictionarium von dreien Sprachen* Kašpara Zachariáše Vušina (3 svazky, od r. 1700) zavádějící řadu neologismů a rukopisný *Thesaurus Linguae Bohemicae* Václava Jana Rosy ve čtyřech svazcích na základě zničeného slovníku Jana Amose Komenského⁶².

⁵⁸ Např. z (c), zh (č), s/f/ fs (s), fh (sh), s (z), sh (ž).

⁵⁹ Havránek 1979: 72 uvádí, že čeština byla užívána spolu s němčinou jako administrativní jazyk Českého sněmu do r. 1774, v brněnských deskách ale jen do r. 1730. Do konce své činnosti (1749) používala češtinu jako jazyk korespondence. Česká dvorská kancelář ve Vídni.

⁶⁰ Vydání Petřů 1985, zde je i diskuse o vztahu jazyka hanácké opery ke skutečnému nářečí a spisovnému jazyku.

⁶¹ Český pravopis představený v této mluvnici vypadá následujícím způsobem: c, č, s, ff (š), z, ž, ě, ř, částečně se používá l. Pokračuje tradici zápisu y po s, c, z a g (j) / j (i) (více o pravopise tisků tohoto období viz Janečková 2009: 63–87). V tiscích se ale setkáváme s určitým kolísáním, častý je zápis cz (c), cž (č), rž (ř).

⁶² Existuje elektronická verze online: http://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosa_uvod.html [3.02.2017].

SLEZSKÉ VÉVODSTVÍ (HS, SRŘ, po r. 1742 tzv. Rakouské Slezsko):

Administrativní jazyk: čeština (v Opavském knížectví do r. 1747, v Těšínském knížectví i nadále), němčina.

Mluvené idiomy: lašská nářečí českého typu, těšínská nářečí polského typu, východostředoněmská nářečí.

Psané slovanské idiomy:

- **Čeština:** administrativní varieta je výrazně přizpůsobena místnímu nářečí⁶³, literární texty ale zachovávají literární normu (texty tiskárny Jana Šindlera od r. 1718, tj. zejména náboženské texty a různé vyhlášky). V Těšíně také vzniká nekatolická literatura posílaná zejména do Čech (např. kancionál *Harfa nowá* Jana Liberdy, 1732).
- **Polština:** těšínský literární kroužek, pěstující zejména luteránskou náboženskou literaturu je poměrně aktivní. Zde vzniklá díla jsou tištěna v Břehu. Hlavními osobnostmi jsou zde Jan Muthmann a Ludwik Zasadius, vydávající hlavně modlitební knížky přeložené z němčiny. Ludwik Zasadius také vydává Lutherům Malý katechismus (1727) a Nový zákon (1725). Prozaický jazyk J. Muthmanna vykazuje německý i český vliv (Ogrodziński 1965: 88–89). Uvažuje se, že vliv češtiny a místního nářečí pomáhal v jazyce těšínských literátů udržovat lexikální archaismy, které v polštině na území Polska již vymizely (Wronicz 1984).

PRUSKÉ KRÁLOVSTVÍ (SRŘ, po r. 1742 r. i s většinou Slezska):

Administrativní jazyk: němčina.

Mluvené idiomy: východodolnoněmecké a východostředoněmecké dialekty, kašubské dialekty na Pomoří, na jihu též dolní lužická srbština, na východě (tzv. Malá Litva) litevština.

Psané slovanské idiomy:

- **Polsko-pomořská hybridní idiom:** po připojení Západních Pomořan k Braniborsku se postupně snižuje užívání polštiny v ľeborsko-bytowské zemi, ačkoli v soudních aktech lze nalézt polské texty ještě v 1. polovině 18. století (Szultka 1994: 76–77). V popisovaném období nebyla v pruském Pomoří polsky vytištěna žádná kniha. Zachovaly se rukopisná díla *Smoldzinské perikopy* (ok. 1700) a *Smoldzinský* (též *Starokašubský*) *zpěvník*, určená pro luteránskou liturgii. Tyto texty obsahují řadu kašubských rysů (slovní zásoba, duál, kolísání *ć/c/cz*, denazalizace na určitých místech, výskyt tzv. kašubského šva atd.)⁶⁴. Jinak věřící používali knihy vytištěné v Gdaňsku nebo starší díla. Tři zachované královské manifesty z let 1744–1750 jsou psané velmi špatnou polštinou (Szultka 1994: 74–75).
- **Polština ve Slezsku:** literární polština zde má archaičtější charakter než v Polsko-litevské unii, jelikož vychází ze starších tisků. Rukopisné texty mohou obsahovat nemnoho místních bohemismů a dialektismů (např. skupiny *strz*, *zdrz*, zápis *rzi*, mazuření nebo specifické střídy nosovek a původně dlouhých vokálů) (Kowalska 1986: 50–67). Charakteristickým pravopisným rysem místních tisků je diakritický zápis *ć*, *ź*, *ć*, *dź* i před vokály a zápis *cz*, *rż* (Kowalska 1986: 45–46). Stoupá počet polských textů v cechov-

⁶³ Např. absencí délek, diftongizací (jako v textech z Uher) a zápisem *y* po sykavkách (Knop / Lamprecht / Pallas 1967, 20–21, Malicki 2012–2017).

⁶⁴ Vydání těchto památek viz Olesch 1967a/1967b, pro popis jazyka viz Zieniukowa 1984.

ních a soudních dokumentech. Literatura z katolického prostředí je poměrně chudá, jelikož potřebnou literaturu lze dovézt z Polsko-litevské unie. V protestantské literatuře se kromě náboženské tematiky objevují spíše světská témata: např. pedagogický traktát (Jan Košny: *Budowanie młodzięzy*, 1727), poezie *Spór panieństwa z małżeństwem* C. Rohmara (1717). V Slezsku byly také vydány dvě polské mluvnice v němčině (J. E. Müllenheim: *Neu erörtete polnische Grammatika*, 1726, G. Schlag, *Neue gründliche und vollständige polnische Sprachlehre* 1734 a 1744) a slovník (A. Faber: *Celaryus polski*, 1717–1740). V luteránské praxi je používána *Gdaňská Bible* z let 1632 a 1660 r., z níž vychází i nové vydání Nového zákona z r. 1708 (Ogrodziński 1965: 84–87, Kowalska 1986: 24–37).

- **Dolní lužická srbština:** na pruském teritoriu byl r. 1706 vydán farářem obce Kórjeň/Kahren Johannem Gottliebem (Janem Bogumišem) Fabriciem Malý katechismus a r. 1709 Nový zákon (*Das Neue Testament... in die Nieder-Lausitzsche Wendische Sprache übersetzt*, vydání je dvojjazyčné), v jehož úvodu jsou uvedeny i základní informace o pravopise (Jenč 1954: 167–171)⁶⁵. Překlad Nového zákona učinil z choťebuzského nářečí vzor dolnolužického literárního jazyka (Lewaszkiwicz 1995: 27).

SASKÉ KURFIŘTSVÍ (SŘŘ, v personální unii s Polsko-litevskou unií)

Administrativní jazyk: němčina.

Mluvené idiomy: východostředoněmecké a lužickosrbské dialekty.

Psané slovanské idiomy⁶⁶:

- **Horní lužická srbština (katolická varieta):** pěstuje se zejména náboženská literatura. Nejvýznamnější je postavou je Jurij Hawštyn Swětlik (Georgius Augustinus Swotlik), autor rukopisného překladu Bible (Nový zákon 1688, Starý zákon 1707) a tištěného slovníku *Vocabularium Latino-Serbicum* (1721)⁶⁷. Zachoval se také rukopis duchovních písní P. Kokly (1741). Mluvnice katolické variety byla vydána již r. 1679 r. Xaverem Ticinem. Pravopis zde představený, více inspirovaný češtinou, revidoval J. H. Swětlik v letech 1687 a 1692 (*Observationes in Versionem hanc Serbicam Evangeliorum, Observationes grammaticales*) i 1720 r. (*Das Wendische ABC*)⁶⁸. Katolická varieta je založena na západním dialektu, zejména kulovském nářečí. Roku 1750 byl vydán Jakubem Wóským upravený text původních Swětlikových *Perikop* (poslední vydání 1720), přičemž jazyková podoba textu byla přiblížena nářečí Chróšćic (Michałk 1994: 248–259, Lewaszkiwicz 1995: 41)
- **Horní lužická srbština (luteránská varieta):** funkce této variety odpovídají varietě katolické⁶⁹. Protagonistou této tradice v daném období je Michael Frentzel/Michał Frenzel, který vydal r. 1703 (nová vydání i r. 1729 a 1733) *Žaltář* (*Der Psalter des Königlischen Propheten Davids*) a po jeho smrti se konečně roku 1706 dočkal tisku dvojjazyčný

⁶⁵ V jeho pravopise např. z (c), cz (č), ß (s), sch (š, ś), ſ (z), ź (ž, ż).

⁶⁶ Vychází zejména z Schuster-Šewc 1967 a Jenč 1954: 64–77, 198–207.

⁶⁷ V jeho pravopise např. cz (c), tż/cż (č, ć), s (s), sch (š), dż (dž), z (z), ź (ž), w (ł).

⁶⁸ Kromě těchto dvou literárních tradic existují i neliterární texty, zejména přísahy (z let 1727 a 1746).

⁶⁹ Při překladu byl konzultován český a slovinský překlad. Pravopis vypadal následovně: cz (c), cz (č, ć), ß (s), sch (š), dż (dž), ź (ž), ł (ł). Toto vydání je k dispozici v digitalizované podobě online: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/2283> [23.02.2017].

(hornolužicko-německy) Nový zákon (*Das Neue Testament... in die OberLausitzsche Wendische Sprache übersetzt*). Skupina čtyř místních pastorů v roce 1716 zahájila překlad dosud nepřeložených biblických knih z Lutherovy verze. Výsledkem této práce pak bylo vydání kompletní Bible v r. 1728 (*Biblia, To je Zyle Szwjate Pišmo Stareho a Noweho Sakona*) na základě jejich překladů a dřívějších překladů Frenclových (nové vydání ještě r. 1742)⁷⁰. Byla vydána také řada luteránských zpěvníků (od r. 1710) a několik gramatických prací: Abraham Frencl: s. 113–171 v díle *Historiae Populi et Rituum Lusatiae Superioris Caput* (1702), *Wendische Grammatica* od Georga Matthaeuse/Jurije Mateje (1721) a rukopisná *Neue Probe einer Oberlausitz-wendischen Grammatik* Johanna Gottfrieda (Jana Bohumiła) Schmutze (1743–1748). Luteránská varieta vychází z budyšínského nářečí.

- **Dolní lužická srbština:** na saském území (v Lubině/Lübben) byly vydány *Katechismové otázky* (*Quirsfeldische Katechismus-Fragen*) od Christophu Gabriela Fabriciuse (1711 a 1718). Dále existuje řada rukopisných památek, např. přísahy, sbírky modliteb *Ordnung des Heils* z r. 1745 s rysy mužakovského a slepjanského nářečí a dvě nedlouhé básně gubinských studentů v místním nářečí. V *Katechismových otázkách* lze nalézt pravopisné vlivy horní lužické srbštiny (zápis *dž, cz* na místě *dl, ź/c*), pravopis rukopisu C. G. Fabricia neobsahuje diakritiku kromě té, která je i v němčině (spřežka *dz* označuje *z* i *ż*).

HANNOVERSKÉ KURFIRŤSTVÍ (SŘŘ, v personální unii s Velkou Británií)

Administrativní jazyk: němčina.

Mluvené idiomy: dolnoněmecká nářečí, (dřevanská, drevanská) polabština.

Slovanský jazyk:

- **Polabština:** vymírá, aniž by vytvořila písemnou tradici. Z první poloviny 18. století máme několik slovníků s frazeologií (největším je rukopisný *Vocabularium Venedicum* Christiana Henniga a stejnojmenný tištěný slovník Johanna Friedricha Pfeffingera) a velmi krátkými texty (hlavně ve *Vendské kronice* Johanna Paruma Schultzeho), které byly zapsány většinou lidmi, kteří nebyli rodilými mluvčími⁷¹. Způsob zápisu se liší (slova jsou zapisována německým pravopisem). Lze rozeznat tři různá nářečí. Bohužel v době existence jazyka nebyla vytvořena mluvnice, naše současné znalosti morfologie a syntaxe tohoto jazyka jsou tedy velmi fragmentární.

REPUBLIKA OBOU NÁRODŮ/POLSKO-LITEVSKÁ UNIE (v personální unii se Saskem)

Administrativní jazyk: polština.

Mluvené idiomy: polština, východoslovanské dialekty (tj. běloruské a ukrajinské), němčina (zejména východodolnoněmecké a východostředoněmecké dialekty), litevština, lotyšština, livština.

Psané slovanské idiomy:

- **Polština:** polština námi popisovaného období je „jednolita mimo pewnych odcieni regionalnych“ (Bajerowa 1964: 230), přičemž nejarchaičtější jazyk se používá ve Velkopol-

⁷⁰ Polabské památky byly vydány v 1959 i Olesch 1967.

⁷¹ Přehled vychází z Hernas 1987: 181–245.

sku a nejprogresivnější na Mazovsku. Polština funguje prakticky ve všech sférách a žánrech, ačkoli aktuálně, podobně jako v jiných oblastech, dominuje tvorba náboženského charakteru. Kromě běžné církevní produkce (kázání, kancionály apod.) existuje duchovní román (Wojciech Stanisław Chrościński) a veršovaný překlad Bible (Stanisław Leszczyński). Ze světské produkce je pěstována historiografie (Kasper Niesiecki: *Korona polska*), encyklopedismus (Benedykt Chmielowski: *Nowe Ateny*), beletristika (např. Tomasz Nargielewicz). Bohatá je produkce publicistiky (novinářství) a politická literatura (zejména rukopisná), související zvláště s válkou o polské dědictví⁷². Učebnice polštiny vznikají zejména v oblastech s německým obyvatelstvem a jsou tedy primárně určeny jemu: v Toruni (Jan Jakub Dzwonkowski: *Anweisungen zu einer gründlichen polnischen Orthographie*, 1750) a zejména v Gdaňsku (Johann Moneta: *Enchiridion Polonicum*, 1720, Jacob Schmidt: *Unverbesserliche Orthographie der heutigen Polen*, 1743, Daniel Gamius: *Flores Trilinguis*, 1701)⁷³. Mimoto jsou ale vydávány i učebnice cizích jazyků, zejména francouzštiny (François Danet: *Nouveau grand dictionnaire français, latin et polonais*, 1743–1745, Bartłomiej Kazimierz Malicki: *Leksykon francusko-polski* 1701, Stanisław Dąbrowski: *Gramatyka francusko-polska* 1750).

- **Církevní slovanština:** funkce tohoto jazyka jsou omezeny na liturgickou praxi v uniátské a pravoslavné církvi. Hlavními centry je uniátský Supraśl a pravoslavný Mohylev. Pravoslavná církev produkuje poměrný dostatek liturgických textů: žaltáře, oktoichy, časoslovy, modlitebníky. Pro účely uniátské církve jsou kromě liturgických textů (např. *Литуржиконъ* 1727, *Катехизисъ* 1744) vydávány učební pomůcky k církevní slovanštině (kyjevské redakce): slovník *Лексиконъ, сирѣчь словесникъ славенскій* (1722) s polskými ekvivalenty od Leona Kiszky a slabikář *Букварь языка славянскаго* (1737). Pro uniáty je také přetištěn text Ostrožské Bible (1743) (Milovidov 1908, Labincev / Šavinskaja 2000: 130–135).
- **Ruténština:** v námi popisovaném období je vydána jediná kniha – uniátský katechismus Zamojského synodu z r. 1722 pod názvem *Собрание прыпадковъ* (Korzo 2007: 433–449)⁷⁴. Rukopisně byl tento idiom pravděpodobně používán ještě roku 1717 v městech s magdeburským právem na území Polského království. Jazyk blízký ruténštině byl používán také vládou Záporožského vojska Pylypa Orlyka, např. v konstituci *Договоры и постановления правъ и волностей войсковыхъ* (1710)⁷⁵.
- **Tatarská běloruština a polština:** tyto muslimské variety byly používány pouze litevskými Tatary. Z první poloviny 18. století se zachovalo několik rukopisných knih, např. *Kitab Ivana Luckieviče*⁷⁶. Ten obsahuje texty vysvětlující islámskou věrouku a apokryfní legendy. Hlavní text památky je psán bělorusky, menší část je polsky, v katechetické části jsou i arabské a tatarské pasáže. Hovorová, nářeční běloruština je zapisována arab-

⁷² Kromě toho vychází učebnice ve východních Prusích.

⁷³ Getka 2015: 272 zmiňuje také vydání díla *Поучение о с(вя)тих тайнах* (1745) v Uněvě (dnes Univ, pl. Uniów).

⁷⁴ Getka 2015: 272 zmiňuje také vydání díla *Поучение о с(вя)тих тайнах* (1745) v Uněvě (dnes Univ, pl. Uniów).

⁷⁵ Vydání Pakty 2011: 76–123.

⁷⁶ Vydání: Miškinienė 2009.

ským písmem, arabské grafémy původně označující typicky semitské fonémy jsou využity k rozlišení palatalizovaných a nepalatalizovaných běloruských hlásek, byly vytvořeny dva nové grafémy (označující *dz* a *c*), některé fonémy nejsou rozlišovány (např. *u/o*, *i/y*). (Stankevič 1933–1934: 363, 371–372). Kromě této památky se zachoval fragment Koránu s překladem do polštiny, jeho autor je pravděpodobně tentýž jako v případě *Kitabu Ivana Luckieviče* (Antonovič 1968: 100–109).

HETMANÁT/AUTONOMIE ZÁPOROŽSKÉHO VOJSKA (v rámci Ruského impéria)

Administrativní jazyk: administrativní varieta ruštiny.

Mluvené idiomy: ukrajinské a běloruské dialekty.

Psané slovanské idiomy⁷⁷:

- **Církevní slovanština (církevní varieta):** na počátku 18. století převládá ještě místní kyjevská redakce. V první čtvrtině století bylo ale vyhlášeno několik zákazů tisku v jiné než synodální redakci (zejména nařízení Petra I. z r. 1720). Známa je aféra související s předtiskovými úpravami hagiografického díla Dimitrije Rostovského r. 1727 a *Pečorského pateriku* r. 1745⁷⁸, který nakonec vůbec nebyl vytištěn.
- **Církevní slovanština (světská varieta):** světské použití církevní slovanštiny má v Kyjevě delší tradici než v Moskevské Rusi v souvislosti s činností Kyjevsko-mohylanské akademie. Řada místních učenců proto působí ve vlastním Rusku (např. F. Prokopovič). V první polovině 18. století se na území Hetmanátu setkáváme se světskými díly psanými církevní slovanštinou (i když také s vernakulárními rysy) např. v *Hrabjankově letopise* a dramatu Lavrentije Horiky *Іосифъ намриарха* (1708). Jazyk dramatu *Милость божія* (1728) je mluvenému jazyku ještě blíž.
- **Ruténština:** v administrativní funkci se ruténština (s výrazně menším polským vlivem než ruténština litevské kanceláře) používá do doby hetmana Danyla Apostola (zemřel 1734)⁷⁹. Kromě toho se zachovaly i další rukopisné památky, zejména kronikářské (*Лѣтопись Самовидца*, po 1702 r., *Лѣтопись Величка* 1720) a v soukromé sféře (deník Jakova Markovyče).
- **Administrativní varieta ruštiny:** zavedena v r. 1740 jako administrativní jazyk (v dokumentech jsou samozřejmě místní vlivy).
- **Ukrajínština a běloruština:** vernakulární jazyk se v písemné podobě objevuje v dramatech (tzv. intermedia nebo interludia). V podstatě se jedná o dialektální literaturu, kdy v dramatech vystupují postavy znázorňující prosté lidi, kteří používají místní dialekt lišící se od jazyka jiných postav (duchovních, šlechticů), hovořících např. polsky. Např. interludium dramatu *Воскресеніе мертвыхъ* pozdějšího mohylevského arcibiskupa Heorhije Konisského (1746) ukazuje postavy hovořící bělorusky a ukrajinsky.

⁷⁷ Klasifikace variet vychází z textů antologie Bilec'kyj 1967.

⁷⁸ Na internetu je přístupné vydání této památky z r. 1702 v Kyjevo-pečorském klášteře: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z211D=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001540.

⁷⁹ Po jeho smrti není úřad hetmana až do roku 1750 obsazen. Dokumenty výkonným orgánem Hetmanátu (tzv. *Koš/Kiš*) po roce 1734 jsou vydány v Archiv Koša 1998. Zde je vidět, že tento idiom se objevuje i v listech podepsaných krymských chánem určených pro Záporožské vojsko.

Existuje ještě řada dalších intermedií, které byly většinou hrány v Kyjevsko-mohylanské akademii⁸⁰.

RUSKÉ IMPERIUM

- **Mluvené idiomy:** východoslovanské dialekty a spousta dalších jazyků z různých jazykových skupin (zejména ze skupiny uralské a altajské).
- **Psané variety⁸¹:**
  - **Administrativní varieta** (rus. *приказной язык*): pokračování tradičního moskevského administrativního stylu (neregulovaná varieta s velkým množstvím vernakulárních rysů).
  - **Církevní slovanština (synodální redakce, církevní varieta)⁸²:** pokračování tradičních vyšších stylů. V biblických textech se jedná o čistou církevní slovanštinu místní redakce, která je exportována k jiným slovanským národům (převzetí Srby, vliv u Chorvatů a Bulharů). V homiletice se mohou objevit i vernakulární rasy. Nejdůležitější mluvnicí tohoto období je revize Smotrického mluvnic od Fjodora P. Polikarpova-Orlova (*Грамматика*, 1721)⁸³, vznikají také slabikáře (*Букварь славянскими-греческими, римскими писмены* 1701 F. P. Polikarpova-Orlova a *Первое учение отроковъ* 1720 od Feofana Prokopoviča) a slovník *Лезиконъ трезвѣчный* od F. P. Polikarpova-Orlova (1704). Proces kodifikace této variety vyvrcholí vydáním *Alžbětinské Bible (Біблія сѣръць кнѣи сѣннагв писанія*, 1751). (Panov 2002: 323).
  - **Církevní slovanština (staroobřadnická)** – pokračování staré moskevské redakce bez kyjevských vlivů. Tvorba je převážně rukopisná, jejími centry jsou kláštery v periferních oblastech (ruské Pomoří, Ural, Sibiř). Důležitým střediskem je Vygovská poustevna na ruském Pomoří. Typickým žánrem jsou životopisy mučedníků nedávných pronásledování staroobřadníků. Z protagonistů zmiňme Ioana Filipova a Semjona Denisova (např. *Исторія в оцѣхъ и страдалцѣхъ соловѣцкихъ*)⁸⁴. V této varietě církevní slovanštiny vzniká také polemická literatura a poezie (Kortava 2001).
  - **Církevní slovanština (světská varieta):** od druhé poloviny 17. století existuje tendence použití církevní slovanštiny i pro světské účely (po vzoru latiny). Byly pokusy psát divadelní hry (např. Feofan Prokopovič: *Владимиръ*), poezii, odborné texty (např. *Арѣомѣтика* Leontija F. Magnického z r. 1703), historiografická díla (překlad Gavriila Bužinského *Введение въ историю европеускую*, 1718), dopisy, publicistické texty (noviny *Вѣдомости*) a právnícké texty (Uspenskij 2002: 481). Pod vlivem cizích jazyků (slovní zásoba, stylistika) jsou postupně opuštěny některé tvary,

⁸⁰ Texty intermedií jsou sebrány v publikaci *Українські інтермедії* 1960.

⁸¹ Příklady většiny zmíněných textů lze nalézt v Galachov 1861, 1–172.

⁸² Existují pokusy překladu textů do církevní slovanštiny s větším či menším vlivem vernakulárního jazyka v luteránském prostředí, prováděné zvláště na Hallské univerzitě (viz Mengel 2002).

⁸³ Kromě toho lze zmínit také následující mluvnic: Kopievskij: *Manuductio in Grammaticam in Slavonico-Rosseanam* 1706 v Chełmie Gdańskim, F. Maksimov: *Грамматика Славянская* 1723.

⁸⁴ Vydání: Juchimenko / Ponyrko 2002.

považované za archaické. Reformou pravopisu r. 1708 byla tato varieta graficky oddělena od církevní⁸⁵.

- **Literární ruština:** varieta *in statu nascendi*, nežádka vytvářená uměle pravidelným nahrazováním některých církevněslovanských (tj. jihoslovanských) rysů východoslovanskými, čerpající ale také z administrativní variety a z vernakulárního jazyka. Důležitým činitelem geneze této variety jsou překlady z cizích jazyků. Je užívána zejména jako literární jazyk *par excellence* a je hledán její ideální vztah k církevní slovanštině (Vasilij K. Trediakovskij, Michail V. Lomonosov). První román (překlad) vznikl r. 1730 r. (*Бзда въ островъ любви* V. K. Trediakovského), významným básníkem je Antioch D. Kantemir, vznikají i dramata (např. *Хоревъ* z r. 1747 od Aleksandra P. Sumarokova), historiografii v tomto idiomu zahajuje Vasilij N. Tatiščev. Postupně nahrazuje světskou varietu církevní slovanštiny v odborné próze (srv. požadavek Petra I. o přepracování traktátu o Geografii prostým jazykem r. 1717) a publicistice (noviny *Вѣдомости*). Nejvýznamnějším gramatikem této variety v dané době je Vasilij Je. Adadurov, učitel ruštiny budoucí carevny Kateřiny II. (jeho mluvnice byla nejprve vytištěna německy r. 1731, rukopisně rusky se objevuje r. 1738–1740, švédská verze vznikne r. 1750). Tato zatím neregulovaná a neustálená varieta je používána jako východisko k výuce cizích jazyků, z nichž zmiňme nizozemský slovník (Jakov V. Brjus 1717), latinsko-německý slovník (1732, 1746) a mluvnici němčiny (M. Schwanwitz 1730, vydán víckrát) a latiny (Vladimir I. Lebedev 1746, vydán víckrát). Existovaly pokusy (z protestantského prostředí) o překlad biblických a liturgických textů (např. nedochovaný překlad Johanna Ernsta Glücka, otce lotyšské Bible, Nového zákona do ruštiny atd.)⁸⁶.
- **Variety lidového a pololidového písemnictví:** pokračování starší tradice převážně rukopisných textů napsaných v jazyce kolísajícím mezi vernakulárním a církevní slovanštinou (Berkov 1949). Hlavním žánrem je populární beletristika (knížky lidového čtení) – pokračuje cirkulace starších textů (napr. *Bova Králevic*, *Vasilij Zlatovlasý*, *králevic český*) a vzniká řada nových textů, v nichž se dále setkávají západní vlivy s místním folklórem. Některé texty (např. *Гистория о россійскомъ матростѣ Василии Кариотскомъ*) mohou být formálně blízko k církevní slovanštině (obsahují jednoduché minulé časy), ale obsahují také nové lexikální elementy západoevropského původu a neologismy.

7. Závěr

Na tomto místě by bylo vhodné konfrontovat stav slovanských jazyků v první polovině 18. století se současností. Jak bylo vidět v předešlé kapitole, pro dané období je typická fragmentace psaných idiomů podle politicko-náboženského kritéria. V případě nízkého stupně normativizace daného idiomu zaznamenáváme silný vliv místních nářečí. Z dnešní perspektivy také zaráží množství používaných písem a pravopisných systémů. V současné

⁸⁵ Více o tomto tématu viz Živov 1996: 73–88.

⁸⁶ K problematice dobových gramatik a leksikografií viz Uspenskij 1997, Biržaklova 2010, 88–97, Kareva 2014.

době totiž Slované píšou pouze latinkou a cyrilicí, přičemž obě písma vycházejí z latinské antikvy⁸⁷. Z ortografického pohledu dnes v latince převládá diakritický typ vycházející z češtiny, polština zachovává smíšený typ spřežkově-diakritický. Před třemi sty lety byla ale situace o poznání pestřejší:

- Latinka měla dva, víceméně zaměnitelné typografické typy (antikva a fraktura) a šest typů ortografických (převážně diakritický českého typu, spřežkovo-diakritický polského typu, kombinace předchozích s německým vlivem v Lužici, slovinský spřežkový typ, maďarský spřežkový typ a nakonec italsko-benátský typ, používající minimum diakritiky a spřežek).
- Cyrilice měla rovněž dva hlavní typy: převažující tradiční založený na poluustavu a nový (graždanka) vycházející z latinské antikvy, používaný pouze v Rusku pro světské tisky. Graždanka se od tradiční cyrilice liší také pravopisně (zejména absencí diakritiky a některých řeckých písmen). Pouze rukopisným typem je *skoropis*.
- Bosančice (jde vlastně o typ cyrilice) s tendencí užití spřežek podle italského vzoru se postupně přestává používat.
- Hlaholice s velmi teritoriálně a žánrově ohraničenou funkčností.
- Arabské písmo používané dvěma různými způsoby: jako písmo čistě hláskové (kromě výpůjček z jiných jazyků) nebo tradičně jako písmo převážně konsonantní (s diakritikou označující samohlásky).

V následujícím porovnání nebudeme již postupovat podle kulturního klíče (SL, SO, SI), ale podle tradičních jazykově-teritoriálních kritérií (západní, jižní a východní Slované), které jsou dnes z politicko-kulturního hlediska relevantnější.

U západních Slovanů se situace změnila asi nejméně (i v první polovině 18. století jsou jazyky převážně distribuovány podle národnostního klíče), a to zejména z důvodu přítomnosti dvou jazyků z dlouhou vernakulární literární tradicí (čeština a polština). Z pravopisného hlediska se ale tehdejší čeština liší od té současné výrazněji, než tehdejší polština od té aktuální. Konfesní variety se vyskytují na počátku 18. století v Horní Lužici a na území současného Slovenska (zde tři). Užití kulturně silných jazyků může vykazovat divergentní tendence (z důvodu nízké znalosti literárního standardu a přizpůsobení jazyka místní nářeční situaci). V porovnání se současnými literárními jazyky u západních Slovanů lze konstatovat pro první polovinu 18. století následující:

- Určité funkce plní latina, v HS a SŘŘ také němčina.
- Polština a čeština jsou ustálené, pouze čeština vykazuje větší stylové kolísání z důvodu sociolingvistické krize.
- Lužickosrbské jazyky se nacházejí ve fázi hledání jazykové normy.
- Kašubština a slovenština jsou ve fázi adaptace dominantního kulturního jazyka.
- Vzniká nový psaný idiom (východní slovenština).
- Polabština je částečně popsána a vymírá bez vytvoření vlastní literární tradice.

Kromě češtiny a polštiny je psané užití všech idiomů omezeno na náboženskou sféru. Většina jazyků je mluvnicky popsána (čeština v Čechách a v Uhrách, lužickosrbské jazyky, polština).

⁸⁷ Nepočítaje nyní funkčně velmi omezenou církevní slovanštinu, nejvíce se projevující v synodální redakci, která vychází z již zmíněné Alžbětinské Bible.

Východoslovanské idiomy jsou rozděleny podle stylového a konfesního klíče. Z tohoto hlediska lze rozdělit tehdejší východoslovanské variety následovně:

- Církevní styl (vysoký): konfesně a teritoriálně rozlišené redakce církevní slovanštiny. Mimoto u uniatů a katolíků hraje určitou roli polština a latina, u muslimů arabština.
- Světský styl (střední): řada hybridních variet stojících mezi církevní slovanštinou a vernakulárním jazykem (ruténština a literární ruština a další tradiční variety). I mezi ruskou inteligencí roste význam latiny.

V porovnání se současnou jazykovou situací východní Slovanů konstatujeme, že vývoj všech východoslovanských jazyků je v první polovině 18. století ve fázi existence hybridních forem (ruština je v této fázi dodnes). Gramatický popis máme v tomto období pro církevní slovanštinu, ruténštinu (ze 17. stol.) a literární ruštinu.

Nejkomplikovanější je situace na slovanském jihu. Důležitými aspekty jsou zde neexistence plně nezávislého státu s dominujícím slovanským osídlením (nejbližší tomuto státu je Dubrovnická republika) a velká fragmentace regionů hovořících stejným či podobným jazykem. Velmi důležitou roli zde má dosud konfesní rozdělení obyvatel, ačkoli dnes má výrazně menší vliv na samotnou podobu jazyka. Z náboženského hlediska lze v první polovině 18. století rozlišit katolické, luteránskou, pravoslavné a muslimskou variety. Jihoslovanské jazyky nebyly prakticky používány v administrativě, tuto funkci zde plní turečtina, latina, italština nebo němčina.

Katolické variety jsou charakterizovány obrovskou rozmanitostí. Jihoslovanští katolíci dnes používají dva hlavní literární jazyky: slovinštinu (na základě kraňských dialektů) a chorvatštinu (na základě štokavské jekavštiny), z místních *mikrojazyků* mají nejvýznamnější pozici burgenlandská chorvatština (na rozdíl od 18. století je dnešní norma již značně ovlivněna jekavskou štokavštinou) a banátská bulharština. V první polovině 18. století jihoslovanští katolíci používali tři různá písmena a řadu regionálních idiomů, které se kulturně nacházely pod německým, italským nebo maďarským vlivem. V oblasti dnešní slovinštiny existovalo několik variet nacházejících se pod určitým kraňským vlivem. Čakavština se projevuje jako psaný jazyk v západních Uhrách (dnešní Burgenland), čakavské rysy se vyskytují i ve varietách používaných v Benátsku. Kajkavština je literárním jazykem tehdejšího Chorvatského království. Štokavštinu (jekavskou a ikavskou) reprezentuje nejvíce žánrově rozvinutý dubrovnický idiom, františkánský literární idiom v Bosně (a u katolických Bulharů) a nový slavonský idiom.

Jedinou převážně luteránskou varietou je prekmurština na území tehdejších Uher. Texty z luteránského prostředí ale také máme v slavonštině.

Rozrůznění literárních variet u pravoslavného obyvatelstva se podobá situaci u východních Slovanů. Užití jednotlivých variet je ale z důvodu místní sociolingvistické situace omezenější než u východních Slovanů. Kromě vysokého stylu, představovaném církevněslovanskými redakcemi, se objevují různé hybridní formy a dokonce i pokusy použití vernakulárního jazyka. Na místě těchto variet dnes máme srbštinu s černohorštinou (ekavskou či jekavskou štokavštinou), bulharštinu a makedonštinu. Celkově lze říci, že v tomto regionu nyní převládá politické rozrůznění spisovných jazyků, které nebylo ještě před třemi sty lety aktuální.

Muslimskou varietou je literární jazyk Bosňáků, používaných vedle arabštiny a perštiny, vycházejícího ze stejných nářečí jako jazyk bosenských františkánů.

Z perspektivy současných jazyků můžeme shrnout následující:

- Slovinština a chorvatština jsou ve studovaném období silně fragmentované.
- Muslimská bosensština existuje jako svébytný idiom.
- V oblasti dnešní srbštiny, bulharštiny, makedonštiny a částečně chorvatštiny je používána církevní slovanština s vernakulárními rysy. Srbština je v této době ve fázi výběru literárního jazyka.

Do poloviny 18. století vznikly jen starší mluvnické popisy z katolického prostředí: v prostředí slovinském (dolnokraňské) a ve smíšeném prostředí štokavsko-čakavském.

V našem článku jsme se pokusili obecně představit a zhodnotit různorodost slovan-
ských idiomů na konci raného novověku před začátkem velkých změn, které vedly k utvá-
ření současných slovanských jazyků. Viděli jsme, že toto období je charakterizováno kom-
plexní sociálně-žánrovou hierarchií různých variet, která se v různých oblastech liší. Domníváme se, že obecný vhled do problematiky synchronní analýzy určitého období
v minulosti poskytuje objektivnější perspektivu pro diachronní bádání nad současnými ja-
zyky.

Bibliografie

- Antonovič/Aнтонович А.К., 1968, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система*, Вильнюс.
- Archiv Koša: Сохань П. С. et alii, 1998, *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. Том 1*, Київ.
- Babić V., 1998–1999, *Bukvar – nastopna izdaja Mateja Karamana i njegovo mesto pri oblikovanju posebnega glagolskega sistema v Karamanovih izdajah liturgičnih knjig*, „Jezik in slovstvo“ 44/3, s. 71–98.
- Babić V., 1996–1997, *Vzhodoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičkih knjig v 17. in 18. stoletju*, „Jezik in slovstvo“ 42/ 2–3, s. 55–72.
- Bačićanin F.A., 2013, *Alhamijado književnost: opšti pogled*, „Philologia Mediana“ 5/5, s. 253–266.
- Berkov/ Берков П.Н., 1949, *О так называемых „петровских повестях“*, „Труды Отдела древнерусской литературы“ 7, s. 419–428.
- Berruto G., 2004, *Sprachvarietät – Sprache (Gesamtssprache, historische Sprache) Sociolinguistics / Soziolinguistik*, in: Ammon U. et alii (red.), *An International Handbook of the Science of Language and Society. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. vol. 1, s. 188–195.
- Besch W., 1982, *50. Dialekt, Schreibdialekt, Schriftsprache, Standardsprache*, in: Besch W. et al. *Dialektologie: Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Erster Halbband Berlin, s. 961–990.
- Bilec'kuj/Білецький О. І (ed.), 1967, *Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.)*, Київ.
- Biržakova/Биржакова Е.Э., 2010, *Русская лексикография XVIII века*, Санкт-Петербург.
- Bogišić R., 1992, *Književnost bosansko-hercegovačkih franjevaca u hrvatskoj književnoj matici*, „Croatica Christiana periodica“ 16/29, s. 42–54.
- Christova / Karadžova / Ikonomova / Христова Б., Караджова Д., Икономова А., 1982, *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. Своден каталог. Том 1*. София.
- Čigoja/Чигоја Б., 2010, *Кратак преглед првих српских буквара*, „Јужнословенски филолог“ 46, s. 513–545.

- Duličenko/Дуличенко А.Д., 2008, *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.): вступительная статья. Тексты. Комментарии*, Ужгород.
- Felder E., 2016, *Einführung in die Varietätenlinguistik*, Darmstadt.
- Franić I., 2006, *Rukopisni Dictionarium Latino-Illiricum (1715.–1716.) Đure Matijaševića*, „Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje“ 31/1, s. 51–85.
- Galachov/Галаховъ А., 1861, *Историческая хрестоматия новаго периода русской словесности*. Томъ I, Санктперербургъ.
- Georgijević K., 1969, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb.
- Getka J., 2015, *Sfery użycia języków polskiego i „ruskiego“ na polsko-ruskim pograniczu kulturowym w XVIII wieku (na materiale druków typografii bazylikańskich)*, „Studia wschodniosłowiańskie“ 15, s. 265–279.
- Grickat/Грицкат И., 1972, *Један немачко-славеносрпски речник – пренис Јована Рајућа из 1741. год*, „Јужнословенски филолог“ 29/1–2, s. 153–194.
- Hadrovics L., 1974, *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, Budapest.
- Hadrovics L., 1995, *Povijest gradišćanskohrvatskoga književnog jezika*, „Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata“, Zagreb, s. 465–487.
- Hanuš P., 2015, *Slováci ve Vojvodině*, „Kulturní studia“ 1, s. 40–65.
- Havráněk B., 1980, *Vývoj českého spisovného jazyka*, Praha.
- Hernas, C., 1987, *Literatura baroku*, Warszawa.
- Hinze F. (ed.), 1967a, *Altkaschubisches Gesangbuch*, Berlin.
- Hinze F. (ed.), 1967b, *Die Schmolsiner Perikopen*, Berlin.
- Ivanova/Иванова К., 1981, *Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин*, София.
- Ivić/Ивић П., 2014, *Преглед историје српског језика*, Нови Сад.
- Janečková M., 2009, *K jazyku českého baroka: hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*, Praha.
- Jenč R., 1954, *Stawizny serbskiego pismowstwa*, Budyšin.
- Jermakova/Ермакова М.И. 2002, *Роль верхнелужицкого протестантского перевода Библии 1728 г. в становлении и развитии верхнелужицкого литературного языка*, in: Л.Н. Смирнов (red.), *Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков*, Москва, s. 121–162.
- Kareva/Карева Н.В., 2014, *В.Е. Адодуров и формирование русской академической грамматической традиции*, in: К.А. Филиппов, С.С. Волков (red.), *Василий Евдокимович Адодуров: «Anfangs-Gründe der Rußischen Sprache» или «Первые основания российского языка»* ред., Санкт-Петербург, s. 30–36.
- Kemura Scheich Seifuddin E. / Ćorović V., 2012, *Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo.
- Knezović P., 2005, *Margitićev latinski tekst iz 1704. otisnut bosanicom*. „Croatia Christiana periodica“ 29, n. 56, s. 45–50.
- Knop A., Lamprecht A., Pallas L., 1967, *Dějiny českého jazyka ve Slezsku a na Ostravsku*, Ostrava.
- Korbelářová I., Žáček R., 2012, *III. Od baroka k osvícení*, in: *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*, Praha, s. 135–302.
- Koršunau/ Коршунаў А.Ф. (ed.), 1959, *Хрэстаматія на старажытнай беларускай літаратуры*, Мінск.
- Kortava/Кортава Т.В., 2001 *Словесная школа выговской пустыни как отражение языковых и культурных традиции допетровского времени*, in: *Текст. Структура и семантика*. Т. 1, Москва, s. 240–248.

- Korzo/Корзо М., 2007, *Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI-XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований*, Москва.
- Kowalska A., 1986, *Dzieje języka polskiego na górnym Śląsku w okresie habsburskim (1526–1742)*, Wrocław.
- Kuna H., 1971, *Jezik bosanske književnosti XVII i XVIII vijeka u svjetlosti književno-jezičnog manira*, „Zbornik za filologiju i lingvistiku“ 16/1.
- Kuzmina/Кузьмина В.Д., 1941, *Повести Петровского времени*, in: *История русской литературы. Т. 3*, Москва – Ленинград, s. 117–136.
- Labuncev – Ščavinskaja / Лабынцев Ю.А., Щавинская Л.Л., 2000, *Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII–XIX веках*, „Древняя русь. Вопросы медиевистики“ 2, s. 124–136.
- Lazarčuk/Semjanov / Лазарчук М.А., Семянов А.А., 1991, *Гісторыя беларускай літаратуры*, Мінск.
- Legiš L., Gspan A., 1956, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana.
- Lehfeldt W., 1968, *Die Entwicklung der arabischen Druckschrift in ihrem Gebrauch für das Serbo-kroatische*, „Die Welt der Slaven“ 13, s. 359–375.
- Lewaszkievicz T., 1995, *Łużyckie przekłady Biblii. Przewodnik bibliograficzny*, Warszawa.
- Lokmer J., 2008, *Tiskane glagoljske liturgijske knjige u fondu biskupija senjske i modruške u Senju*, „Senjski zbornik“ 35/ 1, s. 161–212.
- Ludolf H.W., 1696, *Grammatica Russica*, Oxonii.
- Magocsi P.R., 1984, *The Language Question among the Subcarpathian Rusyns*, in: R. Picchio, H. Goldblatt (ed): *Aspects of the Slavic Language Question. Volume II. East Slavic*, New Haven, s. 65–86.
- Malicki J., 2012–2017, *Čeština ve Slezsku*, in: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (ed.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. online, <https://www.czechency.org/slovník/%C4%8CE%C5%A0I-NA%20VE%20SLEZSKU> [28.02.2017].
- Mengel/Менгель С., 2002, *К истории становления русского литературного языка*, „Известия АН. Серия литературы и языка“ 61/5, s. 35–40.
- Michałk F., 1994, *Studia o języku łużyckim*, Warszawa.
- Milanović/Милановић А., 2004, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд.
- Milovidov/Миловидовъ А.И., 1908, *Старопечатныя славяно-русскія изданія вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI-XVII вв.*, „Чтенія въ Императорскомъ обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ“, кн. первая, Москва.
- Miškinienė G., 2009, *Китаб Ивана Луцкевича - памятник народной культуры литовских татар*, Vilnius.
- Mladenović/Младеновић А., 2008, *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд.
- Moguš M., 1995, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb.
- Neureiter F., 1973, *Kaschubische Anthologie*, München.
- ОСР 1986: Штавланин-Ђорђевић Љ., Гроздановић-Пајић М., Цернић Ј., 1986, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд.
- Ogrodziński W., 1965, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Katowice.
- Olesch R. (ed.), 1959, *Vocabularium Venedicum von Christian Hennig von Jessen*, Köln.
- Olesch R., Schultze J.P., 1967, *Fontes linguae dravaeno-polabicae minores et Chronica venedica J.P. Schultzei*, Köln.
- OSR: Стоянов М., Кодов Х., 1964, *Опис на славянските ръкописи в софийската народна библиотека*. Том III, София.
- Ракту: *Пакти і Конституції української козацької держави (до 300-річчя укладення)*, 2011, Львів.

- Rapov/Панов М.В., 2002, *История русского литературного произношения XVIII–XX вв.*, Москва.
- Pauliny, E., 1983, *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Bratislava.
- Pavić/Павић, М., 2001, *Гаврил Стефановић Венцловић*. Интернет издање, Београд online: <http://www.rastko.org.rs/rastko-hu/umetnost/knjizevnost/studije/mpavic-venclavic/mpavic-venclavic.html> [7.02.2017].
- Peersman C., 2012, *Written Vernaculars in Medieval and Renaissance Times*, in: J.M. Hernández-Campoy, J.C. Conde-Silvestre (ed.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Chichester 2012, 639–654.
- Petrů E. (ed.), 1985, *Copak to ale za mozeka hraje? Hanácké zpěvohry 18. století*, Ostrava.
- Polański K., s. a. *Gramatyka języka połabskiego*, s.l. online: http://www.sbc.org.pl/Content/18899/gramatyka_jezyka_polabskiego.pdf [7.02.2017]
- Pogorelec B., 2011, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
- Ponyrko/Juchimeko / Поньырко Н.В., Юхименко Е.М. (ed.), 2002, *Денисов, С., История об отцах и страдальцах соловецких*, Москва.
- Popara H. (red.), 2008, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa. sv. 16. Gazi Husrev-beogova biblioteka*, London – Sarajevo.
- Prosperov Novak S., 1999, *Povijest hrvatske književnosti. III. knjiga. Od Gundulićeva „poroda od tmine“ do Kačićeva n“Razgovora ugodnog naroda slovinskoga“ iz 1756*, Zagreb.
- Rusaniv's'kyj/Русанівський, В., 2001, *Історія української літературної мови*, Київ.
- Schuster-Šewc H., 1967, *Sorbische Sprachdenkmäler 16.–18. Jahrhundert*, Bautzen.
- Stankevič J., 1933–1934, *Príspevky k dějinám běloruského jazyka na základě rukopisu „Al-Kitab“*, „Slavia“ 12, s. 357–390.
- Stankiewicz E., 1984, *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850*, Berlin.
- Strumyn's'kyj B. 1984, *The Language Question in the Ukrainian Lands before the Nineteenth Century*, in: R. Picchio, H. Goldblatt, *Aspects of the Slavic Language Question. Volume II. East Slavic*, New Haven, s. 9–47.
- Suša/Суша А.А., 2007, *Использование церковнославянского языка греко-католической церковью в Беларуси (1596–1839 гг.)*, in: *Филологические науки / 8. Родной язык и литература. Становление современной науки*, http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Philologia/22295.doc.htm [7.02.2017].
- Szultka Z., 1994, *Piśmiennictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku*, Poznań.
- Tolstoj/Толстой Н.И., 1989, *Древнеславянский литературный язык в XII–XIV вв. (его функции и специфика)*, in: Г. Г. Литаврин, В. В. Иванов (red.), *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма*, Москва, s. 14–24.
- Trunte N.H., 2012, *Slavia Latina. Eine Einführung in die Geschichte der slavischen Sprachen und Kulturen Ostmitteleuropas*, München – Berlin.
- Ukrajins'ki intermediji: М.К. Гудзій, Л.Є. Махновец (red.), *Українські Інтермедії XVII–XVIII ст.*, Київ.
- Uspenskij/Успенский Б.А., 1994, *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX)*, Москва.
- Uspenskij/Успенский Б.А., 1997, *Доломоновские грамматики русского языка (итоги и перспективы)*, in: Б.А. Успенский, *Избранные труды т. III. Общее и славянское языкознание*, Москва, s. 437–572.
- Uspenskij/Успенский Б.А., 2002, *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*, Москва.

- Vinogradov/Виноградов В.В., 1982, *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков*, Москва.
- Wronicz J., 1984, *Polszczyzna Cieszyńska w XVIII wieku (słownictwo)*, in: H. Wiśniewska, C. Kosyl (ed.), *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, Wrocław, s. 153–160.
- Zieniukowa J., 1984, *Polszczyzna tekstów religijnych z obszaru dialektu słowińskiego spisanych między XVI a XVIII wiekiem*, in: H. Wiśniewska, C. Kosyl (ed.), *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, Wrocław, s. 113–121.
- Zirdrum A., 1985, *Franjevački ljetopisi u Bosni i Hercegovini*, „Croatica Christiana periodica“ 9/15, s. 43–64.
- Živov/Живов В.М., 1996, *Язык и культура в России XVIII века*, Москва.

VLADISLAV KNOLL

The sociolinguistic situation of written Slavic languages in the first half of the 18th century.

Summary

The main aim of the article is to present a complex image of the diversity, use and functions of written Slavonic idioms in the first half of the 18th century, which is the period that shortly precedes the creation of the modern national languages. This detailed view shows that the number of the written varieties was much larger, and the function structure of the single languages and varieties in each speech community was more complex than now. The article also discusses the methodological issues linked to the studies on the pre-national languages and tries to find the common patterns of variety hierarchy in each of the main cultural areas of the Slavonic world.

Keywords: historical sociolinguistics, 18th century, history of Slavonic literary languages, variety linguistics, historic grammars, historic dictionaries.